

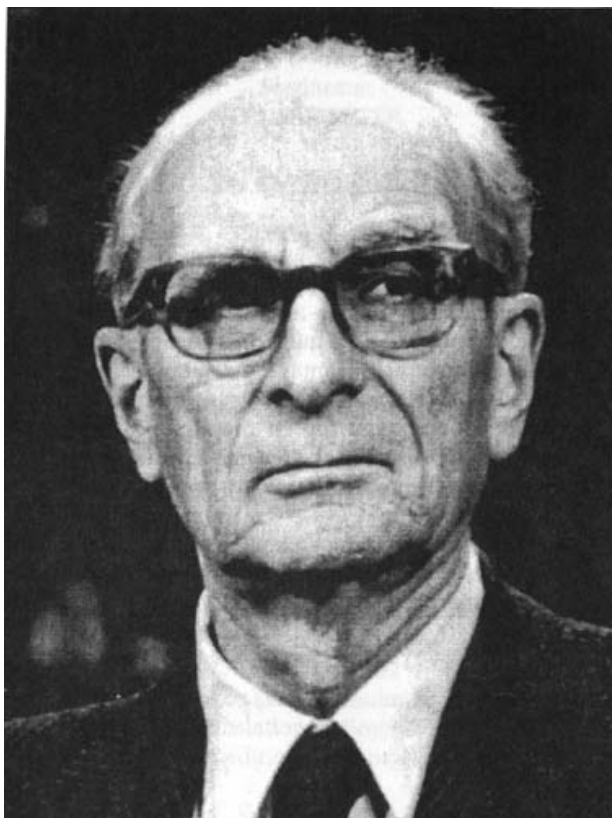
CLAUDE LÉVI-STRAUSS

FAJ ÉS
TÖRTÉNELEM

NAPVILÁG KIADÓ

Claude Lévi-Strauss

Faj és történelem

Fordította
Bojtár Péter

A szerkesztésben közreműködött
Kristóf Ildikó és Gelléri Gábor
A kiadásért felel a Napvilág Kiadó igazgatója

Olvasószerkesztő:

Zappe Lászlóné

Műszaki szerkesztő:

Borbáth Gábor

Fedélterv: BGLM

Szedés, tördelés:

Napvilág Kiadó

Felelős vezető:

Gellériné Lázár Márta

Nyomás, kötés:

AlfadatPress, Tatabánya

Felelős vezető:

Lévai Ferenc igazgató

Megjelent 6,75 (A/5) ív terjedelemben

Napvilág Kiadó

Budapest, 1999

*Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme de Participation à la Publication (F.A.P.)
Kosztolányi, bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères français, de
l'Ambassade de France en Hongrie et de l'Institut Français de Budapest.*

Ez a mű a Francia Köztársaság Külügyminisztériuma, a Magyarországi Francia Nagykövetség
és a budapesti Francia Intézet támogatásával a Kosztolányi Könyvtámogatási Program
(F.A.P.) keretében jelent meg.

Az etnológia némileg azt képviseli a társadalomtudományokban, ami kezdeti idején az asztronómia volt a megszületőben levő fizikai tudományok számára. Az általunk tanulmányozott társadalmak olyanok, mint a tőlünk időben vagy térben messze eső tárgyak. Éppen ezért csak lényegi jellemzőiket tudjuk észrevenni. Azáltal, hogy távolról vizsgálunk társadalmakat nagy számban, úgy hiszem, elérjük, hogy megállapíthassuk az általában vett emberi társadalom egyes alapvető jellemvonásait. *Claude Lévi-Strauss*

1.

Faj és kultúra

Némiképp meglepőnek tűnhet, hogy egy faji megkülönböztetés ellen küzdő sorozatban¹ azokról az értékekről szeretnénk beszélni, melyekkel a különböző emberi fajok gyarapították a világ civilizációját.

Pusztán időfecsérlés lenne szellemi energiát nem kímélve annak bizonygatása, hogy a tudomány jelenlegi állása szerint szellemileg egyik faj sem felsőbb- vagy alsóbbrendű a másikkal, ha eközben mégis a faj fogalmát támasztanánk alá, azt a látszatot keltvén, hogy az emberiség egészét alkotó nagy etnikai csoportok mint *ilyenek* gyarapították a közös örökséget.

Semmi sem áll távolabb szándékainktól, hiszen ez nem lenne egyéb a fajelmélet visszajára fordításánál. Amikor arra törekszünk, hogy a biológiai rasszokat egyedi pszichológiai vonásokkal jellemezzük, ennek mind pozitív, mind negatív értelmű meghatározásával egyaránt eltávolodunk a tudományos igazságtól. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a rasszista elméletek előfutárának elkönyvelt Gobineau maga az „emberi fajok közötti egyenlőtlenséget” minőséginek tekintette, nem pedig mennyiséginek. Szerinte az elsődleges emberi fajok - a fehér, a sárga és a fekete rassz - inkább egyes adottságaikban különböznek egymástól, nem pedig abszolút értékükben. Az elkorcsosulás szerinte a fajok közötti kereszteződésből ered, nem pedig az egyes fajok egymáshoz viszonyított helyzetéből egy közös értékskálán; s mivel az emberiségen belül a vérkeveredés fajtól függetlenül növekszik, ezért az egész emberiség degenerálódásra ítéltetett. Az antropológia eredendő bűne azonban abban áll, hogy a tisztán biológiai értelemben vett faj fogalmát (feltételezve, hogy legalább e korlátozott értelmében van a fogalomnak valamiféle tényszerű alapja - noha a modern genetika ezt is vitatja) összekeverte az emberi civilizációk társadalmi és szellemi teljesítményeivel. Ettől a jóhiszemű intellektuális hibától aztán már egyenes, noha nem tudatos út vezetett Gobineau számára a hátrányos megkülönböztetés és a kizsákmányolás valamennyi formájának az igazolásáig.

Éppen ezért, amikor ebben a tanulmányban arról beszélünk, hogy mivel járultak hozzá a különböző fajú emberek az emberi civilizációhoz, akkor nem állítjuk, hogy Ázsia vagy Európa, Afrika vagy Amerika kulturális teljesítményének az lenne a megkülönböztető jegye, hogy ezeket a kontinenseket különböző rasszokhoz tartozó népek lakják. Amennyiben tehát mégis vannak ilyen eltérő jegyek - s ehhez nemigen férhet kétség -, akkor az a földrajzi, történelmi és társadalmi körülményeknek köszönhető, nem pedig a fekete, sárga vagy a fehér emberek anatómiai vagy fiziológiai felépítésében rejlő különböző képességeknek. Mindazonáltal fennáll az a veszély, hogy éppen azáltal, hogy e sorozat negatív érvelést alkalmaz, háttérbe szorítja az emberiség egy másik fontos jellegzetességét - jelesül azt, hogy az emberi élet nem mindenütt fejlődött azonos módon, hanem rendkívül sokféle társadalomban és civilizációban öltött formát. Ez az intellektuális, esztétikai és társadalmi sokféleség semmiképpen nem vezethető vissza az embercsoportok szembeötlő biológiai tulajdonságainak ok-okozati következményeire; itt csupán egyszerűen egy másik síkon jelentkező párhuzamos jelenségről van szó. Ugyanakkor két fontos vonatkozásban nem szabad figyelmen kívül hagynunk ezeket az eltéréseket.

Az első egy nagyságrendi különbség. Sokkal több emberi kultúra létezik, mint faj: míg az elsőt csak ezekben lehetne mérni, addig a második egyjegyű számokkal is kifejezhető; az azonos emberi rasszon belül kialakuló két kultúra éppen annyira eltérhet egymástól - ha nem jobban -, mint a teljesen különböző faji eredetű csoportok által létrehozott kultúrák.

¹ A tanulmány először az UNESCO által kiadott *The Race Question in Modern Science* (A faj kérdése a modern tudományban, Paris, 1952) című sorozatban jelent meg.

Másodszor: amíg a fajok sokfélesége csupán a sokféle rassz történelmi eredetének vagy a világban való eloszlásának a szempontjából érdekes, addig a kultúrák sokfélesége számos problémát vet fel; már az is kérdés, hogy vajon ez a sokféleség előnyére szolgál-e az emberiségnek, vagy éppen hátrányára, és ennek az átfogó kérdésnek számos egyéb elágazása is van.

Utolsóként említem a legfontosabb problémát: a sokféleség természetét vizsgálni kell, még akkor is, ha ezzel azt kockáztatjuk, hogy ismét teret nyitunk a faji előítéletnek, amelynek biológiai megalapozottságát csak nemrég sikerült lerombolni.

Hiábavaló lenne arra rábeszélni az utca emberét, hogy ne tulajdonítson intellektuális vagy erkölcsi jelentőséget a fekete vagy a fehér bőrszínnek, a sima vagy göndör hajnak, ha nincs válaszunk az ilyenkor szokásszerűen elhangzó kérdésre: ha nem léteznek velünk született fajmeghatározta adottságok, akkor mi magyarázza azt a tényt, hogy a fehér ember civilizációja azt a hatalmas fejlődési ívet írta le, amelyet mindnyájan ismerünk, míg a színes bőrű népek civilizációi lemaradtak, nem egy közülük csak a fele utat tette meg, néhány pedig több ezer, sőt több tízezer évvel kullog korunk után? Mindaddig tehát, amíg nem találunk választ az emberi kultúrák egyenlőtlenségének - vagy sokféleségének a problémájára, addig nem vagyunk képesek meggyőzően tagadni az emberi fajok - a közgondolkodásban ezzel szorosan, noha jogosulatlanul összekapcsolt - egyenlőtlenségét.

2.

A kultúrák sokfélesége

Ha meg akarjuk érteni, hogy a különböző kultúrák hogyan és milyen mértékben térnek el egymástól, és hogy eltéréseik vajon kioltják-e egymást, vagy csupán ellentmondanak egymásnak, avagy éppen ellenkezőleg: meglétük elengedhetetlen egy harmonikus egész létrehozásához, akkor először leltárt kell készítenünk róluk.

Itt azonban máris nehézségbe ütközünk, mivel azt kell látnunk, hogy a kultúrák nem ugyanazon a szinten különböznek egymástól. Először is vannak a térben egymás mellett létező társadalmak: egymástól közelebb vagy távolabb, de mindegyik kortársa a másiknak. Másodszor vannak a társadalmi életnek olyan formációi, amelyek időben követték egymást, s amelyekről nem lehetnek közvetlen ismereteink. Egy etnográfus bármikor megtapasztalhatja annak a társadalomnak az életét, amelyet érdeklődése tárgyául választ; de sem a történésznek, sem a régésznek nem adatik meg, hogy személyes kapcsolatba kerüljön valamely letűnt civilizációval. Minden ismeretét olyan írásos és tárgyi emlékekből kell merítenie, amelyeket az adott vagy éppen egy másik társadalom hagyott maga után. Nem szabad megfélekezünk arról sem, hogy az írást nem ismerő kortárs társadalmakat vagy éppenséggel a „primitívnek” nevezett társadalmakat megelőzték más társadalmak, melyekről még közvetett módon sem tudhatunk meg semmit. Ha tehát lelkiismeretesen akarjuk felvenni ezt a leltárt, akkor ilyen esetekben legalábbis üres helyeket kellene hagynunk a sorban, és ezeknek az üres helyeknek a száma valószínűleg sokkal nagyobb lesz, mint azoké a helyeké, ahová kerül valamilyen név. Először tehát ki kell mondanunk, hogy korunkban, de a dolgok természetéből következő, hogy a múltban is sokkal több és többféle kultúra létezett, mintsem hogy valaha is reményünk lenne feltérképezésére teljes egészében. Bármennyire szerény célokat tűzzünk is magunk elé, legyünk bármennyire is tisztában korlátainkkal e téren, marad itt még más probléma is. Mit értünk például eltérő kultúrák alatt? Egyes kultúrák most különböznek egymástól, ha azonban közös törzsről fakadnak, akkor eltérésük nyilvánvalóan nem ugyanolyan, mint azoké a kultúráké, amelyek fejlődésük egyetlen szakaszában sem érintkeztek egymással. Például a perui inka birodalom és az afrikai Dahomey közötti különbség nagyobb, mint Anglia és az Amerikai Egyesült Államok esetében, noha ezt a két társadalmat is más-másnak kell tekintenünk. De ennek ellentéte is igaz: azok a társadalmak, amelyek bizonyos idő óta nagyon szoros kapcsolatot tartanak fenn, egyetlen civilizáció benyomását keltik, noha jelenlegi állapotukat nagyon is eltérő úton érték el, és nincs jogunk figyelmen kívül hagyni ezt a fejlődést.

Az emberi társadalmakban egyidejűleg működnek ellentétes irányban ható erők: vannak, amelyek a különállás megőrzését, sőt fokozását segítik, és vannak, amelyek az összetartást és az együvé tartozást erősítik. Erre szemléletes példákat kínál a nyelvtudomány: míg a közös eredetű nyelvek egyre jobban eltérnek egymástól - ahogyan például az orosz, a francia vagy az angol -, addig az egymással szomszédos, ámde eltérő eredetű nyelvek közös sajátosságokat fejlesztenek ki, az orosz például bizonyos vonásaiban eltávolodott a többi szláv nyelvtől, és közelebb került - legalábbis egyes hangtani sajátosságaiban - a közvetlen szomszédságában beszélt finnugor és török nyelvekhez.

Az ilyen és ehhez hasonló tények vizsgálata és a civilizáció más területei, mint a társadalmi intézmények, a művészet, a vallás számos hasonló példát kínálnak számunkra - óhatatlanul elvezet ahhoz a kérdéshez, hogy vajon nem létezik-e a társadalmak kapcsolatrendszerében a sokféleségnek egy olyan optimális foka, amelyet túlhaladni nem lehet, alatta maradni azonban kockázatos? Ez az optimum változik a társadalmak számával, lakosaik tömegével, az egymástól való földrajzi távolságukkal és a kapcsolattartás (anyagi és szellemi) eszközeivel egyetemben. A sokféleség problémája nemcsak a kultúrák egymás közötti kapcsolatában mutatkozik meg; ugyanez a kérdés megjelenik minden egyes társadalmon belül is a társadalmat alkotó csoportok egymáshoz fűződő viszonyában: a különböző kasztok,

osztályok, szakmai vagy vallási közösségek olyan különbözőségek köré szerveződnek, melyeket mindegyikük rendkívül fontosnak tart. Felmerülhet a kérdés, hogy ez a belső differenciálódás nem lesz-e nagyobb, ha a társadalom növekszik és homogenizálódik: talán ez történt az ókori Indiában, ahol a kasztrendszer az árja egyeduralom megszilárdulása után alakult ki.

Világos tehát, hogy a kultúrák sokféleségének a fogalma nem lehet statikus. Nem élet nélküli múzeumi gyűjteményekről vagy száraz katalóguscédulákról van itt szó! A földrajzi távolság, a sajátos környezeti körülmények vagy az emberiség többi részétől való elzártság következtében az ember kétségtelenül különböző kultúrákat hozott létre; mindez azonban csak akkor lenne fenntartás nélkül igaz, ha minden egyes társadalom vagy kultúra a többitől elzárva, mindenfajta kapcsolat nélkül született volna meg és fejlődött volna. Ilyesmivel azonban nem találkozhatunk, talán csak a tasmánok kivételes esetében (azonban az ő kultúrájuknak is csak bizonyos időszakában).

Az emberi társadalmak soha nincsenek elszigetelve; az elkülönülés még a legmegosztottabbnak tűnő pillanatokban is mindig csupán a társadalom különböző csoportjai vagy szintjei között áll fenn. Aligha vonható kétségbe például az az állítás, hogy az észak- és dél-amerikai civilizációk 10-25 ezer évig szinte teljesen el voltak vágva a világ többi részétől. Ám az emberiségnek ez a jókora, ám elszakított része számos kisebb vagy nagyobb, egymás között igen szoros kapcsolatot fenntartó társadalomból állt. Mindezen felül az elszigeteltségből fakadó különbségek mellett léteznek olyanok is, amelyeket a közelség eredményez, amelyeket a függetlenség és az egyéniség iránti vágy táplál. Számos szokás kialakulásában nem valami belülről fakadó igény vagy neki kedvező körülmény játszotta a döntő szerepet, hanem kizárólag a csoportnak az a vágya, hogy ne maradjon le egy szomszédos csoport mögött, amely már olyan területen is szabályokat alakított ki, ahol ők erre még nem gondoltak. Éppen ezért nem szabad engednünk annak a kísértésnek, hogy a sokféle kultúrát részleteiben, mintegy darabkái szerint tanulmányozzuk, mert a sokféleség nem annyira a különféle csoportok elkülönülésén, mint inkább a köztük fennálló kapcsolaton nyugszik.

3.

Az etnocentrikus szemlélet

Az elmondottak ellenére is ritkán tekintik a kultúrák sokféleségét annak, ami: természetes jelenségnek, amelyet a társadalmak közötti közvetlen vagy közvetett kapcsolatok eredményeznek; sokkal inkább tartják abnormálisnak vagy éppenséggel botrányosnak. Hiába gyarapodott tudásunk e téren, ez inkább csak arra szolgált, hogy elfogadjuk ezt a tévképzetet és együtt éljünk vele, nem pedig arra, hogy leromboljuk és egy pontosabb képpel cseréljük fel.

A legősibb szemléletmód éppen azoknak a kulturális - erkölcsi, vallási, társadalmi vagy éppen esztétikai - intézményeknek az azonnali elutasítása, amelyek a legtávolabb esnek sajátunktól. E szemlélet mélyre nyúló pszichológiai gyökereit mi sem bizonyítja jobban, mint hogy mindannyiunkban váratlan helyzetbe kerülve újra meg újra feléled. „Barbár szokások”, „nálunk ez nem járja”, „tűrhetetlen” - az ilyen és hasonló durva reagálás azt bizonyítja, hogy mindenkiben ugyanaz az ösztönös ellenszenv, ugyanaz az elutasítás munkál a számára szokatlan életformákkal, gondolatokkal vagy hiedelmekkel szemben. Az ókori világban „barbár” jelzővel illették mindazt, ami a görög (illetve később a görög-római) kultúrán kívül esett; a nyugati civilizáció később a „vad” jelzőt használta ugyanebben az értelemben. Mindkét szó mélyén ugyanaz az értékítélet rejlik. A „barbár” szó etimológiailag valószínűleg az emberi beszéd jelentéshordozó hangjaival szembeállított madárdal rendezetlenségére és artikulálatlanságára vezethető vissza. A vad, amelynek jelentése az „erdőből való”, szintén az emberi kultúrával szemben álló állati életmód képét idézi fel. Egyik elképzelésben sem fedezhetünk fel hajlandóságot arra, hogy elismerjék a kulturális sokféleség tényét; ami eltér az egyént körülvevő társadalom normáitól, az még a kultúra nevet sem érdemli meg, és a természeti jelenségek közé sorolják.

Fölösleges lenne sok időt pazarolni erre a naiv, ám a legtöbb emberben mélyen gyökerező szemléletmódra, hiszen gondolatmenetünk egésze - akárcsak a sorozat többi tanulmánya - éppen ezt kívánja cáfolni. Ebben az összefüggésben elég csupán arra a paradoxonra utalni, ami mögötte húzódik. Az a szemléletmód, amelyik kirekeszti a „vadembereket” (vagy bárkit, akit éppen „vadembernek” nyilvánítunk) az emberiség soraiból, nem más, mint éppen ezeknek a vadembereknek egyik legszembevetőbb jellegzetessége.

Tudjuk, hogy az emberiségről alkotott azon kép, amely faji és civilizációs hovatartozásra való tekintet nélkül magában foglalja az emberi faj valamennyi tagját, a történelemnek csak egy késői szakaszában alakult ki, és a mai napig sem terjedt el széles körben. S a legújabb kori történelem azt is bizonyítja, hogy a félreértés vagy a visszafejlődés veszélye még ott is fenyegeti ezt a látásmódot, ahol pedig látszólag ereje teljében van. Az emberi nem nagy részében azonban sok tízezer évig fel sem merült az efféle gondolat. Az emberiség határát a törzs, a nyelvi csoport vagy néhány esetben a falu határánál húzták meg, s ezért sok ún. primitív nép a mai napig is csak önmagát nevezi „embernek” (esetleg - bár ez sem kevésbé bántó - „jónak”, „kiválónak”), és ezzel burkoltan azt tudatja, hogy a többi törzsnek, csoportnak vagy falunak nincsenek emberi erényei, sőt emberi természete sincs, valamint hogy ezek tagjai legjobb esetben is csak „rosszak”, „gonoszak”, „két lábon járó majmok” vagy „undorító tetvek”. Gyakran azonban még ennél is messzebbre mennek, s a kívülállótól még valós létének ezt a kis morzsáját is megtagadják, és csupán „szellemnek” vagy „jelenésnek” tekintik. Mindez nemegyszer különös helyzetekhez vezethet, melyekben a szemben álló felek felfogása drámai módon másolja egymást. Néhány évvel Amerika felfedezése után, miközben a spanyolok vizsgálóbizottságokat küldtek a Nagy-Antillákra annak megállapítására, hogy van-e lelkük a bennszülötteknek, a szigetlakók fehér foglyaikat vízbe fojtották és módszeresen megfigyelésnek vetették alá őket azt kiderítendő, hogy vajon az ő testük is oszlásnak indul-e.

Ez a különös és tragikus anekdota jól mutatja a kulturális relativizmus paradoxonát (amelyet más formában egyebütt is megtalálhatunk); minél buzgóbb igyekezetünk, hogy határvonalat húzzunk a jó és a rossz kultúrák és szokások között, annál inkább a rossznak tartott csoportba soroljuk saját magunkat is. Ha nem tekintjük embernek azokat, akiket a „legvadabbak, legbarbárabbak” csoportjába soroltunk, ezzel csupán ez utóbbi csoportnak az egyik legjellemzőbb szemléletmódját vesszük át. Barbár ugyanis elsősorban az, aki hisz a barbárságban.

Az emberiség nagy filozófiai és vallási rendszerei - a buddhizmus, a kereszténység, az iszlám, a sztoikus, a kanti vagy a marxista tanok nyíltan és folyamatosan szembeszálltak ezzel a fajta törzsi szemlélettel. Ugyanakkor az az egyszerű kijelentés, miszerint minden ember egyenlő, és az embereknek, tekintet nélkül fajra vagy kultúrára, testvériségben kellene élniük, nem igazán elégíti ki gondolkodásunkat, hiszen figyelmen kívül hagyja azt a tagadhatatlan sokféleséget, amelyet magunk körül látunk. Sem elméletben, sem gyakorlatban nem tekinthetünk el attól és nem tehetünk úgy, mintha ez a sokféleség nem létezne, csak azért, mert kijelentjük, hogy ezek a különbségek nem a kérdés lényegét érintik. A faji kérdéstről kiadott második UNESCO-nyilatkozat bevezetőjében nagyon helyesen az áll, hogy az utca emberét nem más győzi meg a különféle fajok létezéséről, mint az, hogy „azon mód szemébe ötlük a különbözőség, ha együtt lát egy afrikait, egy európaít, egy ázsiait és egy amerikai indiánt”.

Az emberi jogokról kiadott nagy jelentőségű nyilatkozatok gyengesége és ereje egyaránt abban rejlik, hogy az ideális állapotról szólva túl gyakran megelégednek arról, hogy az ember nem a humanitás elvont fogalma, hanem a hagyományörző kultúra által veszi birtokba a környező világot, amelyben nem egy olyan terület létezik, amelyet még a legforradalmibb változások is érintetlenül hagynak. Maguk a nyilatkozatok is csak egy időben és térben jól körülhatárolt helyzetben születhettek meg. A modern kor embere, akinek egyszerre kell megbirkóznia két kísértéssel - egyfelől, hogy elítélje azokat a dolgokat, amelyek sértik érzelmeit, másfelől hogy tagadja a szellemi felfogóképességét meghaladó különbségeket -, számtalan filozófiai és szociológiai spekulációba bocsátkozott, hogy hiábavaló kompromisszumot találjon e két ellentétes pólus között, azaz hogy elismerje a kultúrák sokféleségét s ugyanakkor megszüntesse mindazt, amit ebben a sokféleségben megbotránkoztatónak és sértőnek talál.

Bármennyire eltérő szálakra fűzi is fel azonban ezeket a spekulációkat, és bármennyire különösnek tűnhet is némelyik okfejtése, mégis az összes ilyen gondolatmenet egyetlen elméletre vezethető vissza, amelyet talán legtalálósabban hamis fejlődéseméletnek nevezhetnénk. Mit is takar ez lényegében? Nos, valójában itt arról a kísérletről van szó, amely megszüntetni igyekszik a kultúrák sokféleségét, jóllehet látszólag teljes mértékben elismeri azt. Ha a társadalmak különféle múltbéli, illetve távoli vidékeken fellelhető formáit egy egyenes vonalú, azonos pontból kiinduló és azonos végpontba érkező fejlődés szakaszainak vagy állomásainak tekintjük, akkor máris látszólagossá válik ez a sokféleség. Az emberiség mindenütt eggyé és ugyanazzá teszi, ám ez az egység és azonosság csak fokozatosan érhető el; a világban fellelhető kultúrák sokfélesége pusztán egyetlen folyamat különböző állomásait jeleníti meg, s ez elrejtí szemünk előtt a mélyebb valóságot, de legalábbis késlelteti annak felismerését.

Ez az értelmezés - a darwinizmus hatalmas eredményeit figyelembe véve - talán túlzott leegyszerősítésnek tűnik. A fenti alaptételnek azonban semmi köze nincs a darwinizmushoz, hiszen a biológiai evolúció tana és az itt részletezett pseudo-evolúciós elmélet két teljességében különböző doktrína. Az előbbi egy nagy jelentőségű, megfigyeléseken alapuló munkahipotézis, amely rendkívül csekély értelmező munkát igényel. A ló különféle típusai például két okból is evolúciós sorba rendezhetők: először is egy lovat csak egy másik ló hozhat a világra; másodsor pedig a különféle formájú lovak csontvázát a föld különböző

rétegeiben fedezték fel, s minél mélyebbre ásunk, annál őszibb maradványok kerülnek elő. Éppen ezért nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy az *equus caballus* őse valóban a *hipparion*² volt. Ez az érvelés valószínűleg az emberi nem és az őt alkotó különféle fajok esetében is helytálló. Ha azonban a biológiáról áttérünk a kultúrára, a dolgok jóval bonyolultabbá válnak. A földben tárgyakra bukkanhatunk, és megfigyelhetjük, hogy egy bizonyos típusú tárgy formája és előállítási módja a geológiai rétegekkel együtt változik. Egy fejszét azonban korántsem egy másik fejsze hoz a világra, legalábbis nem abban a fizikai-fiziológiai értelemben, ahogyan egy állat megszüli ivadékát. Amikor tehát azt állítjuk, hogy egy fejsze egy másik fejszéből alakult ki, akkor csak a képes beszéd egy fordulatával élünk, amely csak többé-kevésbé fedi az igazságot, és hiányzik belőle az a tudományos pontosság, amely egy hasonló biológiai állításban fellelhető. Márpedig ami igaz a tárgyakra nézve, amelyek fizikai jelenléte a földben pontosan meghatározható korszakhoz köthető, az hatványozottan igaz az intézményeket, a vallási képzeteket és a szokásokat illetően, hiszen ezeknek múltja legtöbbször csukott könyvként áll előttünk. A biológiai evolúció tana olyan hipotézis, amelynek valószínűségi mutatója a természettudomány összes hipotézise közül a legnagyobb. A társadalmi vagy a kulturális evolúció elképzelése ezzel szemben a tények tálalásának csábító, ámde gyanúsán kézenfekvő módszere lehet csak.

Mellesleg a valódi és hamis evolúciós tanok közötti különbséget - amelyről túlságosan is gyakran vagyunk hajlamosak megfeledkezni kialakulásuk időpontja is magyarázza. A biológiai evolúció tana, jóllehet jelentős ösztönző erővel hatott a társadalmi fejlődés eszméjére, ez utóbbi mégis előbb jött létre, mint a darwinizmus. Anélkül, hogy visszautalnánk a Pascal által az antikvitásból átvett elképzelésekre, melyek az emberiséget a gyermek-, a felnőtt- és az öregkor egymást követő szakaszait megélő lénynek tekintették, elég, ha csak egy pillantást vetünk a 18. századra, amikor szinte burjánzottak azok az alapvető gondolati sémák, melyekről később oly sok vita folyt: Vico „spirálja” és az általa leírt „három életszakasz” már előrevetítette Comte „három állapotát” és Condorcet „lépcsőfokait”. Spencer és Tylor, a társadalmi evolucionizmus elméletének megalapítói már az előtt kidolgozták és közreadták tanaikat, hogy megjelent volna. A fajok eredete, és joggal feltételezhető, hogy nem olvasták előtte Darwin munkáját. Tehát a biológiai evolúció tudományos elméletét időben megelőző társadalmi fejlődéstudományt gyakran nem egyéb, mint egyfajta álarc, amelyet tudományos színezettel igyekeztek ellátni; és ezt egy olyan ősi filozófiai kérdésre illesztették rá, amelyet megfigyelés vagy induktív gondolkodás útján valószínűleg sohasem leszünk képesek teljes bizonyossággal megoldani.

² A miocénban és pliocénban élt, zebra nagyságú lóféle.

4.

Archaikus és primitív kultúrák

Minden társadalom - mint már utaltunk rá - három csoportba sorolja a kultúrákat saját helyzetéhez képest. Ezek: a szóban forgó társadalommal egy időben létező, de a világ más részein található kultúrák; azok a kultúrák, amelyek az adott társadalommal azonos földrajzi helyen, de egy korábbi időszakban alakultak ki, végül pedig azok a kultúrák, amelyek az időben és földrajzilag is eltérő helyen léteztek.

Láttuk azt is, hogy e három csoportba tartozó kultúrákról korántsem szerezhethetünk azonos mélységű ismereteket. Az utolsó csoportba tartozó kultúrák esetében, amelyek nem hagytak maguk mögött sem írásos, sem építészeti emlékeket, és amelyek rendkívül kezdetleges technikákat alkalmaztak (márpedig ez a lakott világ feléről és a civilizáció hajnala óta eltelt idő kilencven-kilencvenkilenc százalékáról állítható), el kell ismernünk, hogy valójában semmit sem tudunk róluk, és e csoportokról a legjobb esetben is csak pusztá feltevéseket fogalmazhatunk meg.

Másfelől nagy a kísértés, hogy az első kategóriába tartozó kultúrákat valamiféle időbeli sorrendbe rendezzük. Hiszen mi sem természetesebb, mint hogy a velünk egy időben létező, de az elektromosságot vagy gőzgépet nem ismerő társadalmak a nyugati civilizáció fejlődésének hasonló szakaszát juttatják az eszünkbe. Természetes az is, hogy az írást és a fémek megmunkálását nem ismerő, kőszerszámokat előállító és barlangfalakra figurákat festő bennszülött törzseket azzal a civilizációval vessük össze, amely a franciaországi és spanyolországi barlangokban fennmaradt leletek tanúsága szerint hasonló sajátosságokkal rendelkezhetett. A hamis fejlődésméletek képviselői jórészt az ilyen és rokon területeken kaptak szabad kezet. Rendkívül veszélyes lehet azonban, ha engedünk a szinte ellenállhatatlan csábításnak, és minden adandó alkalommal ilyesfajta összehasonlításokba bocsátkozunk (ne feledjük, hogy voltak olyan nyugati utazók is, akik abban a hitben ringatták magukat, hogy megtalálták a „középkort” a Közel-Keleten, s akik „XIV Lajos udvarát” vélték fellelni az I. világháború előtti Pekingben, vagy a „kőkorszakot” az ausztráliai és az új-guineai bennszülöttek körében).

Egy letűnt civilizációnak csak egyes vonásait ismerhetjük meg; és minél ősi egy civilizáció, annál kevesebb ilyen vonás akad, hiszen csak olyasmiről lehet tudomásunk, ami ellenállt az idő rombolásának. Ezért aztán hajlamosak vagyunk a részt egésznek tekinteni és arra a következtetésre jutni, hogy ha két civilizáció (egy létező és egy letűnt) bizonyos vonásai hasonlóságot mutatnak, akkor minden vonásuk közös kell, hogy legyen.

Ez az érvelés azonban nemcsak logikailag támadható, hanem sok esetben maguk a tények is rácsafolnak.

A tasmán és patagóniai bennszülöttek például nem olyan régen még pattintott kőszerszámokat használtak, ahogyan egyes ausztráliai és amerikai törzsek a mai napig is készítenek ilyen szerszámokat. Ezeknek a szerszámoknak a tanulmányozása révén azonban csak rendkívül keveset tudhatunk meg arról, hogy a kőkorszakban hogyan használták őket. Mire használták például a híres „kézi-szakócékat”? Ezek olyannyira speciális célt szolgálhattak, hogy szigorúan megszabott formájukra és elkészítési módjukra egy-kétszázézer év alatt egy hatalmas, Angliától Dél-Afrikáig, illetve Franciaországtól Kínáig húzódó területen mit sem változtattak! Mire használták a levallois-i kultúrából előkerült háromszög alakú lapított tárgyakat? Ezekből több százat fedeztek fel az ásatások során, mégsem tudják kielégítően megmagyarázni mibenlétüket. Mire valók a rénszarvasagancsból készült „főnöki pálcák”, ún. *bâtons de commandement*-ok? Milyen technikákat alkalmaztak a tardenois-i kultúrákban, melyek igen nagy számban hagytak hátra különféle geometriai alakú, változatos formájú, apró pattintott kődarabkákat, de csak igen kevés, az emberi kézre szabott szerszámot?

Ezek a kérdések is jelzik, hogy egy közös sajátosság legalábbis akad a kőkorszaki és egyes napjainkban fellelhető bennszülött társadalmak között: valamennyien használtak pattintott kőszerszámokat. Ám igazából még a technikai kérdésekre sem ismerjük a kielégítő választ. Az anyagok megmunkálása, a szerszámok fajtái s ennél fogva felhasználási területük is jelentős eltéréseket mutatnak, ezért az egyik csoport tanulmányozásából nemigen lehet a másikra is érvényes következtetéseket levonni. Akkor pedig hogyan szerezhethetnénk bármiféle ismereteket a szóban forgó népek nyelvéről, társadalmi intézményeiről vagy vallási hiedelmeiről?

A kulturális evolúció elméletéből táplálkozó egyik legelterjedtebb magyarázat szerint a középső paleolitikum társadalmi által ránk hagyományozott barlangfestményekre a vadászattal kapcsolatos mágikus rítusok alkalmából volt szükség. Az érvelés így hangzik: korunk primitív népei gyakran adnak elő vadászrítusokat, melyeknek látszólag nincsen semmiféle gyakorlati haszna; a barlangok mélyén felfedezett számtalan őskori festmény, úgy tűnik, hasonlóképpen látszólag semmiféle célt nem szolgál; festők vadászok voltak; ebből tehát az következik, hogy a vadászattal kapcsolatos rítusoknál használták azokat. Elég a gondolatmenet szavakba öntése, s máris kiderül, milyen ingatag alapokon áll az érvelés. Ez az elmélet elsősorban a laikusok körében tartja magát. Az etnográfusok azonban, akik szemtől szembe találkoznak azokkal a primitív népekkel, melyeket mások minden fenntartás nélkül, a kultúrák valódi természetét teljes mértékben figyelmen kívül hagyva, egyfajta áltudományos kannibalizmussal használnak fel a legkülönbözőbb célokra, azt vallják, hogy a megfigyelt tények egyáltalán nem támasztják alá a barlangfestmények természetéről megfogalmazott hipotézist. Ha már a barlangfestményeknél tartunk, meg kell jegyeznem, hogy néhány dél-afrikai festményt leszámítva (melyeket többen nem őskorinak, hanem ma élő őshonos népek munkájának tartanak), a „primitív” művészet éppoly távol áll a magdalénitól vagy az aurignacitól, mint a kortárs európai művészettől. Míg a primitív művészetet nagyfokú, néha a valóság teljes eltorzításáig fokozódó stilizáció jellemzi, az őskori művészet legszembeötlőbb vonása megkapó realizmusa. Csábító a gondolat, hogy ebben a realizmusban keressük az európai művészet eredetét, ám ez is félrevezető lenne, hiszen a szóban forgó területeken a paleolitikumi művészetet más jellegű művészeti formák váltották fel. A lakóterület folytonossága sem változtat azon a tényen, hogy különböző népek követték egymást ugyanazon a földrajzi területen, akik vagy semmit sem tudtak elődeik munkájáról, vagy nemigen törődtek azzal. Mindegyikük magával hozta a korábbiaktól eltérő hiedelmét, technikáját és stílusát.

A prekolumbián amerikai civilizációk állapota bizonyos mértékben hasonlatosnak tűnhet az európai neolitikumhoz. Alaposabb vizsgálat után azonban ezt az összehasonlítást is el kell vetnünk: Európában a földművelés és az állatok háziasítása válllvetve haladt, míg Amerikában a rendkívül magas fokú földművelés ellenére is szinte ismeretlen, vagy legalábbis csak nagyon szűk körben terjedt el az állattartás. Amerikában a kőszerszámok használata a földművelő tevékenységek kialakulása után is folytatódik, míg Európában az utóbbi már a fémfeldolgozás kezdeteihez kapcsolódik.

Ennyi példa talán már elég is lesz. Annál is inkább, mert létezik egy másik és sokkal alapvetőbb nehézség, ami gátat szab bármiféle arra irányuló erőfeszítésnek, hogy az emberi kultúrák gazdagságát és egyediségét megismerhessük, s hogy ezeket a kultúrákat a nyugati civilizációs fejlődési fokok egyenlőtlenül visszamaradott megfeleléseinek tekintsük. Ez a nehézség pedig abban áll (és most egy pillanatra feledkezzünk el Amerikáról, amelyre majd még visszatérünk), hogy szinte valamennyi emberi társadalom nagyjából azonos hosszúságú múltra tekint vissza. Ha azt állítanánk, hogy egyes társadalmak csupán más társadalmak fejlődésének bizonyos „szakaszait” képviselik, akkor kénytelenek lennénk elismerni azt is, hogy mialatt az utóbbi társadalmakban valami történt, addig az előbbieken semmi sem - vagy legalábbis nem sok - történt. S valóban, előszeretettel beszélünk „történelem nélküli

népekről” (néha megjegyezve azt is, hogy ezek a legboldogabbak). Ez azonban csak annyit jelent, hogy nem ismerjük történelmüket, és soha nem is fogjuk megismerni, nem pedig azt, hogy valójában nincs történelmük. Több tíz-, sőt százezer éven keresztül e társadalmakban is éltek emberek, akik ugyanúgy szerettek, gyűöltek, szenvedtek, harcoltak és álltak elő találmányokkal, mint mások. Igazából ma már nem léteznek gyermekkorukat élő népek; mindannyian felnőttek, még azok is, amelyek nem vezettek naplót gyermek- vagy kamaszkorukról.

Valószínűleg fogalmazhatunk úgy is, hogy az emberi társadalmak különféleképpen hasznosították a múltat, az eltelt időt, és hogy akadtak közöttük olyannak, amelyek elvesztegették azt; néhányan rendületlenül taposták az utat, míg mások tétlenül lebzseltek az útszélen. Így jutunk el oda, hogy megkülönböztessünk kétféle történelmet: az egyik egy progresszív, „felhalmozó” típusú történelem, amelyben a felfedezések és a találmányok egymásra halmozódva segítik elő nagy civilizációk kiépítését, illetve a másik, talán ugyanolyan aktív és ugyanannyi tehetséget hasznosító történelem, amelynek azonban nem adatott meg az előbbire jellemző szintézis adománya. Ezért itt minden újítás, ahelyett hogy szervesen kapcsolódna a korábban keletkezett és azonos irányultságú találmányokhoz, szétszlik egy mindent elborító hullámvásban, amely sosem lesz képes tartósan eltávolodni a kezdeti iránytól.

Ez az elképzelés első látásra sokkal rugalmasabb, sokkal alkalmasabb az árnyalatok kimunkálására, mint az eddig tárgyalt leegyszerűsítő nézetek. Ezért talán egyetlen kultúrával szemben sem követünk el igazságtalanságot, ha ezt az elméletet beleillesztjük a kultúrák sokféleségét magyarázni próbáló interpretációnkba. Mielőtt azonban erre sor kerülhetne, többféle kérdést is tisztáznunk kell.

5.

A haladás eszméje

Először a második csoportba sorolt kultúrákat kell szemügyre vennünk: az éppen szóban forgó kultúra történelmi elődjait. A helyzet itt sokkal bonyolultabb, mint a korábban tárgyalt esetekben. Ugyanis ezekkel a kultúrákkal kapcsolatban sokkal nehezebb megcáfolni a térben távol eső jelenkori társadalmak hierarchizálásánál oly bizonytalannak és törékenynek tűnő evolúciós elméletet, mely itt nehezen vitathatónak és tények által is bizonyítottanak látszik.

A régészet, az őstörténet és a paleontológia egybehangzó bizonyítékai szerint a ma Európaként ismert területet először a homo nemhez tartozó különféle speciestek népesítették be, s ezek a csoportok durván megmunkált, pattintott kovács szerszámokat használtak; később ezeket a kultúrákat mások követték, amelyek a követ először ügyesebben pattintották, majd később a csontok megmunkálásának tökéletesítésével párhuzamosan a követeket is csiszolni kezdték. A fazekasság, a szövés, a földművelés és az állattartás a fémek felhasználásának terjedésével együtt jelent meg, és ezt a folyamatot is szakaszolni lehet. Ezek az egymást követő formációk úgy tűnik, fejlődést, haladást mutatnak: akad köztük alacsonyabb és magasabb rendű. De ha ez igaz, akkor valóban elkerülhetetlen, hogy ennek a felosztásnak az alapján napjaink hasonló különbségeket mutató kultúráit is így csoportosítsuk. Ez az új érv tehát romba döntheti a korábbi gondolatmenetet.

A haladás, amelyet az emberiség az ősi idők óta elért, olyan nyilvánvaló és szembeszökő, hogy megkérdőjelezése sem lehet egyéb pusztá retorikai fogásnál. Ennek ellenére egyáltalán nem olyan egyszerű szabályos és folyamatos sorba rendezni az emberiség eredményeit. Ötven évvel ezelőtt a tudósok szívderítően egyszerű felosztásban foglalták össze az emberiség által elért haladást: pattintott kőkorszak (paleolit), csiszolt kőkorszak (neolit), majd a réz-, a bronz- és a vaskorszak. De ez a nézet túlzottan leegyszerűsítő. Ma már úgy sejtjük, hogy a kő megmunkálásánál nemegyszer egy időben használták a pattintásos, illetve a csiszolásos eljárást; amikor ez utóbbi felváltotta a pattintásos módszert, ez a lépés nem egyszerűen természetes technikai előrelépés volt a korábbi korszakhoz képest, hanem egyben kísérlet is arra, hogy kőből készítsék el azokat a fegyvereket és szerszámokat, melyeket a kétségtelenül „fejlettebb”, de velük mégis kortárs civilizációk birtokolnak. Másrészt viszont a fazekasság, amelyet a „csiszolt kőkorszakhoz” tartozónak hittünk, Észak-Európa egyes területein egyszerre volt jelen a pattintott kő megmunkálásával.

Ha már a pattintott kőkorszaknál tartunk, meg kell jegyeznünk azt is, hogy még pár évvel ezelőtt is ezt a korszakot a kőmegmunkálás három különböző módszere - a „szilánk”, a „magkő” és a „penge” szerszámokat eredményező módszer - alapján osztották három egymást követő szakaszra: alsó, középső és felső paleolit. Ma már azonban elismert tény, hogy e három eltérő módszert egy időben alkalmazták, s ezek nem egy elhúzódó folyamat különböző szakaszai voltak, hanem egyetlen technika különböző változatai, szakkifejezéssel élve: *faciesei*. Ez a technika valószínűleg nem volt statikus, de változásai és változatai rendkívül bonyolultak voltak. A már említett levallois-i kultúrában, mely az i. e. 25-27. évezredben érte el csúcspontját, például a pattintott kő megmunkálása olyan tökéletes színvonalra fejlődött, hogy azzal csak 245-65 ezer évvel később, a csiszolt kőkorszak végén tudták felvenni a versenyt, és ennek a technikának a másolása ma is rendkívüli nehézséget jelentene.

Mindaz, amit a kultúrák fejlődéséről elmondtunk, a fajokra is igaz, noha (a nagyságrendi különbségek miatt) lehetetlen a két folyamatot egymásnak megfeleltetni. Európában a Neandervölgyi ember korban nem előzte meg a *homo sapiens* legrégebb ismert formáit; a *homo sapiens* kortársa volt a Neander-völgyinek, sőt talán elődje is. De azt sem lehet kizárni, hogy a *Hominidae* legkülönbözőbb fajtái egy időben népesítették be a földet, noha nem

ugyanazt a területet - Dél-Afrikában a „pigmeusok”, Kínában és Indonéziában az „óriások” éltek.

Szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy gondolatmenetem célja nem az emberi haladás tényének tagadása, csupán szeretnék nagyobb óvatosságra inteni. Őstörténeti és régészeti ismereteink gyarapodásával egyre inkább hajlunk arra, hogy a kultúrákat ne az időben, hanem inkább a térben különböztessük meg egymástól. Ebből pedig az következik, hogy a „haladás” (kérdés, hogy egyáltalán használható-e ez a szó egy olyan jelenség leírására, amely igen messze esik eredeti értelmétől) nem folyamatos és nem is kikerülhetetlen: a haladás sorozatos ugrásokból vagy - a biológiai szakkifejezést kölcsönvéve - mutációkból áll. Ezek az ugrások nem mindig egyirányúak, és az általános irányvonal is megváltozhat, hasonlóan a ló mozgásához a sakkban, amelynek mindig több lépése van, de sohasem egy irányban. Az emberiség haladását aligha lehet a lépcsőt mászó emberéhez hasonlítani, aki minden egyes lépéssel magasabbra kerül. Akkor már pontosabb, ha a szerencsejátékkal vetjük össze, aki egyszerre több tétet tett; minden egyes dobás a számok más elrendeződését eredményezi, ily módon amit játékosunk emitt nyer, azt könnyen elveszítheti amott, a történelem csak kivételes esetekben lesz „felhalmozó”, azaz ritkán alakul ki a szerencsés kombináció.

Az amerikai kontinens esete is jól példázza, hogy egyetlen civilizáció, egyetlen korszak sem formálhat előjogot a „felhalmozó” történelemre. Először a jégkorszak utolsó szakaszában, az i. e. 20. évezrednél aligha korábban érkeztek nyilván csupán apró kóbor csoportok erre a hatalmas kontinensre a Bering-szoroson keresztül. Hús- vagy huszonötezer év leforgása alatt ezek az emberek olyan „felhalmozó” történelmet teremtettek, amely szinte az egész világon példa nélküli: új környezetükben egész sor természeti forrást fedeztek fel, számos növényfajtát termesztésre alkalmassá tettek (néhány állatfajta domesztikálása mellett), melyeket élelmiszerként, orvossággként vagy mérgeként használtak.

Egyedül ebben a civilizációban akadt példa arra, hogy mérgező anyagokat is átalakítsanak - mint például a maniókát - alaptáplálékként, másokat ajzó- vagy fájdalomcsillapító szerként; egyes mérgeket vagy ajzószereket pedig annak függvényében gyűjtöttek, milyen - mindig egyedi - hatással vannak egy-egy állatfajra. Mindezen felül ezek a civilizációk a legmagasabb tökélyre fejlesztettek bizonyos kézműves ágakat, így a szövést, a fazekasságot és a nemesfém-megmunkálást. E hatalmas teljesítmény értékeléséhez elég, ha sorba vesszük mindazt, amit Amerika az Óvilág civilizációjának adott, kezdve az Óvilág négy alappilléreivel: a burgonyával, a gumival, a dohánnyal és a kokával (a modern fájdalomcsillapítók alapanyagával), folytatva az afrikai gazdaságot forradalmasító, noha mindennapos élelmiszerként Európában valamivel később elterjedő kukoricával és földimogyoróval, és zárva a sort a kakaóval, a vaníliával, a paradicsommal, az ananással, a paprikával, a különféle babfajtákkal, a gyapottal és a tökkel. Végül hadd jegyezzem meg, hogy a mértan és áttételesen a modern matematika műveléséhez elengedhetetlen nullát (zérust) a maják már legalább ötszáz évvel korábban ismerték és használták, mint azok az indiai tudósok, akiktől az arabokon keresztül Európa is átvette. Ez lehet az oka talán annak is, hogy a maják naptára adott történelmi korszakban pontosabb volt, mint az Óvilágban használatos időszámítás. Sok írás foglalkozott már azzal is, hogy az inkák politikai rendszere szocialista volt-e vagy totalitárius, de az tagadhatatlan, hogy a rendszer alapját képező elképzelések közül nem egy a modern világban is feltűnt, és e politikai berendezkedés évszázadokkal előzte meg az európai fejlődést. A *kuráre*, az indiánok nyílmérge iránt ismét tapasztalható érdeklődés is emlékeztethet bennünket arra, hogy - már ha erre szükség lenne - néhány, csak az amerikai indiánok által használt növényi hatóanyag még ma is tartogathat tudományos meglepetéseket a világnak.

6.

„Mozdulatlan” és „felhalmozó” történelem

Amerika esetének óvatos megközelítése is azt sugallja, hogy nagyobb figyelmet kell szentelnünk a „mozdulatlan, statikus” és a „felhalmozó, kumulatív” történelem közötti különbségnek. Vajon nem azért tekintjük-e az amerikai történelmet „kumulatív” jellegűnek, mert számos dolgot Amerikából vettünk át, vagy magunk is hasonlóképpen készítettünk, mint az Újvilágban? Vajon egy külső szemlélő miként ítélné meg azt a civilizációt, amely csak és kizárólag olyan saját értékeket fejlesztett ki, melyek közül egy sem tűnik érdekelni a megfigyelő civilizációját? Vajon nem ítélné-e ezt a civilizációt; „mozdulatlannak”? Más szóval a két történelmi típus közötti különbség valóban a kultúrák valódi természetét tükrözi-e, vagy inkább a különböző kultúrák értékelésénél használt etnocentrikus szemlélet eredménye? Ebből a nézőpontból „felhalmozónak” kellene tekintenünk minden olyan kultúrát, mely a saját kultúránkkal azonos irányban fejlődik, azaz minden olyan kultúrát, amelynek fejlődése a mi szemünkben értelemmel bírónak tűnik. Más kultúrákat ezzel szemben nem azért tekintenénk „statikusnak”, mert valóban azok, hanem azért, mert fejlődési irányuk értelmetlennek tűnik előttünk, és nem mérhető számunkra az általunk használt hivatkozási rendszer keretében.

Ezt a jelenséget mi sem szemlélteti jobban, mint azok az esetek, mikor ezt a felosztást nem idegen kultúrákkal szemben, hanem saját társadalmunkon belül alkalmazzuk. Mégpedig gyakrabban, mint gondolnánk. Az élemedettebb korú emberek általában úgy tartják, hogy öregkorukra a történelem lelassult, szemben fiatalságuk pergő, „felhalmozó” történelmével. Számukra már nincs jelentősége annak a korszaknak, amelyben nem vesznek tevékenyen részt, amelyben nem jutnak szerephez. Már semmi sem történik, vagy ha történik is, abból semmi jó nem származik. Eközben unokáik az öregek által már rég elfelejtett lendülettel vetik bele magukat e kor életébe. Egy politikai rendszer ellenzői nemigen készek annak elismerésére, hogy az illető rendszer hozhat bármiféle fejlődést; a rendszert egészében ítélik el, és csupán szörnyű átmeneti időszaknak tekintik a történelemben, amikor az élet megáll, s csak akkor indul meg újra, mikor ez az átmenet véget ér. A rendszer támogatói természetesen merőben más véleményrel vannak erről, különösen akkor, ha ők is részt vállalnak a rendszer működtetésében valamilyen magas tisztségben. Egy kultúra történelmének vagy történeti fejlődésének minősége vagy - pontosabb kifejezést használva - eseménydús volta tehát nem e kultúra valódi tulajdonságainak, hanem a benne elfoglalt helyzetünknek és érdekek sorának a függvénye.

Úgy tűnik tehát, hogy a fejlődő, illetve stagnáló kultúrák közötti ellentét elsősorban nézőpont kérdése. Az a megfigyelő, aki mikroszkópjának lencséjét egy bizonyos távolságra állította be, csak homályosan fogja látni azokat a tárgyakat, amelyek ehhez képest akár csak a milliméter törtrészeivel is közelebb vagy távolabb vannak ha egyáltalán meglátja őket, és nem néz egyszerűen keresztül rajtuk. De ezt a tévképzetet egy másik példával is megvilágíthatjuk, mellyel általában a relativitáselmélet alapjait szokták magyarázni. Egy test mozgási sebességének és dimenzióinak relatív jellegét, tehát azt, hogy ezek a tulajdonságok a megfigyelő helyzetétől függenek, azzal szemléltetik, hogy egy vonat ablakánál ülő utas másképpen ítéli meg egy másik vonat sebességét és hosszát, ha az ellenkező vagy megegyező irányban mozog a megfigyelő vonatával. Valamely civilizáció tagja éppen olyan elválaszthatatlan a maga civilizációjától, mint ez a képzeletbeli utas a vonatától, mivel a környezetéből érkező ezernyi nyílt és rejtett hatás születésétől fogva meghatározott bonyolult értékrendszert sulykol belé. Ebben az értékrendszerben helyet kapnak különféle értékítéletek, motivációk és érdeklődési körök, vagy éppen az adott civilizáció történelmi fejlődéséről vallott tudatos nézetek is, melyeket az oktatás alakít ki bennünk, és amelyek nélkül nem tudnánk képet alkotni civilizációnkról, vagy a kép, amelyet megalkotnánk, ellentétes lenne a

valós életben tapasztaltakkal. Bárhová is menjünk, magunkkal cipeljük ezt az értékrendszert, és a külső kulturális jelenséget, legyen az bármiféle is, csak azon a torzító szemüvegen keresztül tudjuk szemügyre venni, amelyet ez az értékrendszer emel tekintetünk elé már ha egyáltalán valamit is látni enged.

A „mozgó” és a „nem mozgó” kultúrák közötti különbségek nagy része tehát ugyanabból a helyzetből fakad, ez az, ami miatt a fent említett utas számára mozogni vagy nem mozogni látszik. A valójában mozgó vonatról azt hiszi, hogy előre tart, vagy éppen áll. Azt sem lehet azonban tagadni, hogy van egyfajta különbség, amelynek jelentőségét csak akkor lehet felmérni, ha már megalkottuk azt az általános relativitáselméletet, amely Einstein elméletétől eltérően egyformán alkalmazható lesz mind a természet-, mind a társadalomtudományokban: maga a jelenség ugyanis mindkét esetben azonos, de ellenkező előjelű. A fizikai világban a megfigyelő (például a fent említett utas) a sajátjával azonos irányban mozgó rendszereket mozdulatlanak észleli, és azokat látja gyorsan mozogni, amelyek az ellenkező irányba tartanak. A kultúrákra éppen ennek az ellentettje igaz, mivel ezek fejlődése éppen akkor tűnik számunkra a leggyorsabbnak, mikor velünk egy irányba mozognak, és akkor látjuk őket stagnálni, mikor más irányt vesznek fel. A társadalomtudományokban a sebességnek azonban csak szimbolikus értéke van.

Ha azt szeretnénk, hogy példánk valóban találó legyen, akkor a sebesség fogalmát az információval vagy a jelentéssel kell felcserélnünk. Természetesen tudjuk, hogy sokkal több információt lehet gyűjteni egy olyan vonatról, amely párhuzamosan és nagyjából azonos sebességgel mozog, mint a mi kocsink - ekkor ugyanis ki tudjuk venni a másik vonaton utazó emberek arcát, meg tudjuk számolni őket stb. Másképp áll azonban a helyzet, ha a másik vonat nagy sebességgel hagy bennünket, vagy csupán egy villanást látunk belőle, mert az ellenkező irányba tart. Még az is elképzelhető, hogy a vonatok találkozása olyan gyorsan zajlik, hogy csak zavaros benyomások maradnak bennünk, melyekből még a sebességet sem tudjuk megbecsülni, és csupán a látómezőnkben feltűnő futó foltra leszünk figyelmesek; a vonatot magát nem észleljük, a vonatnak nem lesz jelentése számunkra. Úgy tűnik tehát, hogy mégis van valamiféle kapcsolat a látszólagos mozgást leíró fizikai elmélet és a fizikát, pszichológiát és szociológiát egyaránt felölelő azon elmélet között, amely azt határozza meg, hogy milyen nagyságú információcsere lehetséges az egyedek, illetve az egyes csoportok között. Ennek nagyságát pedig a kultúrájuk közötti relatív különbség fogja meghatározni.

Ezért, még mielőtt mozdulatlanak neveznénk egy kultúrát, először mindig tegyük fel magunkban a kérdést: látszólagos mozdulatlansága vajon nem abból fakad-e, hogy nem ismerjük valódi - tudatos, vagy maga előtt is rejtett - szándékait, és vajon a szóban forgó kultúra, amelynek értékrendje eltér a miénktől, nem táplál-e hasonló tévképzetet velünk szemben? Más szóval: könnyen elképzelhető, hogy az egymás iránti érdektelenség egyszerűen arra vezethető vissza, hogy nem hasonlítunk egymásra.

Az elmúlt két-három évszázadban a nyugati civilizáció minden törekvése arra irányult, hogy egyre nagyobb mennyiségben biztosítson mechanikus erőforrásokat az emberek számára. Ha ezt tekintjük értékrendszerünk alapjának, akkor az egy főre jutó energiafogyasztás valóban megmutatja, hogy milyen fejlettségi fokon áll valamely társadalom. Ebből a szempontból az Észak-Amerikában meghonosodott nyugati civilizáció kerül az első helyre, ezt az európai társadalmak követik, és a sort az ázsiai és afrikai társadalmak sokasága zárja, amelyek, ahogy egyre lejjebb érünk a rangsorban, mindinkább megkülönböztethetetlenek lesznek. Ámde ez a több száz, sőt több ezer társadalom - melyet mi összefoglaló névvel csak fejlődő országoknak vagy harmadik világnak hívunk, és amely ebből a nézőpontból (melyet igazán nem is lehetne használni velük kapcsolatban, hiszen ezek a társadalmak nem mentek át a nyugati értelemben vett fejlődésen, vagy ha igen, az csak másodlagos jelentőségű volt az életükben) egyetlen egybemosódó masszának látszik - semmiképpen sem egyforma. Más szemszögből nézve,

társadalmi nemegyszer szöges ellentétben állnak egymással; a társadalmak besorolása tehát attól függően változik, hogy milyen nézőpontot választunk.

Amennyiben az elsődleges szempont az lesz, hogy egy társadalom mennyire volt képes felülkerekedni az ellenséges földrajzi környezeten, aligha férhet kétség ahhoz, hogy az eszkimóké, illetve a beduinoké az elsőség. India viszi el a pálmát, ha a filozófiai és vallási rendszerek kidolgozása jelenti a rangsorolás alapját, és egyetlen ország sem tudta olyan sikeresen minimalizálni a túlnépesedés pszichológiai következményeit, mint Kína. Az iszlám által 1300 évvel ezelőtt kidolgozott elmélet szerint az emberi élet valamennyi - műszaki, gazdasági, társadalmi és szellemi - vonatkozása között szoros kapcsolat áll fenn. Ezt az elméletet csak nemrégiben fedezték fel újra nyugaton a marxizmus és a modern etnológia egyes elemeiben. Tudjuk, hogy a középkor szellemi életében milyen kiemelkedő szerepet játszottak az arab tudósok - éppen ennek a profétikus látomásnak az eredményeképpen. Noha a Nyugat a gépek ura, mégis nap mint nap tanúbizonyságát adja, hogy milyen kevésbé ismeri és használja az egyik legtokéletesebb gép, az emberi test által kínált lehetőségeket. Ezen a területen, valamint a fizikai és a szellemi világ összekapcsolását illetően a Kelet és a Távol-Kelet több ezer évvel előrébb jár; ők teremtték meg azt a hatalmas elméleti és gyakorlati ismeretanyagot, melyet Indiában a jóga, Kínában az ún. „légzéstechnikák”, míg a maoriknál a belső szervek fölött gyakorolt uralom testesít meg. Egyes polinéziai népek már évszázadok óta természetnek növényeket föld nélkül, noha mi csak nemrégiben figyeltünk fel erre a lehetőségre, és ugyanezek a népek leckét adhatnának nekünk a hajózás művészetéből. Ugyanők jelentős megrázkódtatást okoztak a 18. században az európai kultúra számára egy minden addigi elképzelésnél szabadabb és önzetlenebb társadalmi és erkölcsi életvitel felmutatásával.

A családi szervezettel és a család, valamint a társadalmi csoportok közötti harmonikus kapcsolatok kiépítésével összefüggő kérdésekben a gazdasági téren elmaradottnak számító ausztrál őslakók annyival előtte járnak az emberiségnek, hogy a modern matematika teljes eszköztárát be kellett vetni az általuk kidolgozott körütekintő és tudatos szabályrendszer megértéséhez. Ők fedezték fel például, hogy a társadalom alapszövetét a házassági szabályok alkotják, és minden más társadalmi intézmény csupán díszítőelem. Ezt pedig mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a családi kapcsolatok még a modern társadalmakban is kiemelkedő szerephez jutnak, noha a család szerepe itt már jóval körülhatároltabb: a családi kötelékek közel sem annyira szerteágazóak. Ám abban a pillanatban, ahogy az egyik kötelék meglazul, máris megerősödnek a más családokkal tartott kapcsolatok. A családok közötti házassági kapcsolatok hatására néhány csoport szorosabb kötelékeket hoz létre, vagy több csoport között lesznek lazábbak a kapcsolatok: de akár szorosak, akár lazák ezek a kötelékek, az egész társadalmi szerkezet ezekre épül és ennek köszönheti rugalmasságát is. Az ausztrál őslakók bámulatosan megértették ezt a tényt, elméleti megalapozottságot adtak a házasság működésének, és felsorolták azokat az alapvető módszereket (előnyeikkel és hátrányaikkal egyetemben), melyekkel ezt az intézményt létre lehet hozni. Túlléptek az empirikus megfigyeléseken, és felfedezték a rendszert irányító matematikai törvényszerűségeket. Ezért nem túlzás az a kijelentés, hogy nem csupán a családszociológia megalapozói voltak ők, de a társadalmi tények tanulmányozásában alkalmazott mérési módszerek valódi felfedezői is.

A melanézek lenyűgözően gazdag és merész esztétikai képzelőereje és tehetsége, mellyel a leghomályosabb tudatalatti képzeteket is társadalmi formákba tudták önteni, a csúcspontot jelenti ezen a két területen. Afrika hozzájárulása a világ civilizációjához összetettebb, de kevésbé nyilvánvaló, mivel sokáig csak gyanítottuk, hogy milyen fontos szerepet játszott ez a kontinens a Óvilág kulturális olvasztótégelyeként. Ezen a vidéken számtalan hatás keveredett, és az elegyből mindig valami új jött létre és indult el hódító útjára, avagy, ha úgy adódott, holt hamvába. Az emberiség számára oly fontos egyiptomi civilizációt is csak akkor érthetjük meg, ha belátjuk, hogy ez a kultúra Ázsia és Afrika közös terméke volt. A lenyűgözően

termékeny múltból árulkodnak az ősi Afrikában honos politikai rendszerek és a nyugati kutatók számára sokáig ismeretlen jogrendszerek és filozófiai tanok is. Es még nem beszéltünk a kontinens szobrászatáról és zenéjéről, hiszen ezekben a művészeti ágakban az afrikaiak módszeresen keresték az önkifejezés lehetőségét. Mellesleg a kortárs nyugati eljárásoknál jóval fejlettebb és szinte már tökélyre vitt ősi afrikai bronz- és elefántcsont-megmunkálási eljárások közvetlen bizonyítékul szolgálnak erre az ámulatot keltő múltra. Amerika hozzájárulásáról talán már elég lesz az, amit korábban erről elmondtam.

Amúgy sem lenne bölcs dolog, ha túl sok figyelmet fordítanánk ezekre az elszigetelt eredményekre, mert ezzel azt a kétszeresen hamis benyomást keltenénk, hogy a világ civilizációját össze nem illő darabkák alkotják, mint valami bohócruhát. Túlságosan is sok figyelmet szenteltünk azoknak a népeknek, amelyek elsőként fedeztek fel valamit: az ábécét feltaláló föníciaiaknak; a papírt, iránytűt és puskaport felfedező kínaiaknak; az indiaiaknak, akik először állítottak elő üveget és acélt. Ezek a dolgok önmagukban közel sem olyan fontosak, mint az a mód, ahogy az egyes kultúrák ezeket a felfedezéseket összeillesztik, befogadják vagy éppen elutasítják. Az egyes kultúrák eredetisége is inkább a közös kérdésekre adott egyéni megoldásokban rejlik, valamint abban a szemléletmódban, amellyel az emberiség általános értékeihez közelítenek. Márpedig ezek az értékek többé-kevésbé azonosak minden ember számára, hiszen mindannyian birtoklunk egy nyelvet, ismerünk bizonyos technikai eljárásokat, sajátunk valamilyen művészet, tudományos ismeret, vallási hiedelem és valamiféle társadalmi, gazdasági és politikai szerveződés. A kultúrák azonban sohasem egyforma módon kapcsolják össze ezeket, és a modern etnológia érdeklődésének középpontjában egyre inkább az áll, hogy milyen érvek húzódnak az egyes kultúrák választásainak titkos eredete mögött, s egyre kevesebb figyelem irányul a külső jegyek pusztá felsorolására.

A nyugati civilizáció helye

Talán ellenvetések merülnek fel egy ilyen érveléssel szemben annak elméleti jellege miatt. A logika szerint még azt sem lehet kizárni, hogy egyetlen kultúra sem képes valós ítéletet mondani egy másikról, mivel egyetlen kultúra sem képes túllépni saját korlátain, ennél fogva értékítéletei szükségszerűen viszonylagosak lesznek. De nézzünk csak körül: vegyük szemügyre, mi történt a világban az elmúlt száz évben, s valamennyi érvünk semmivé foszlik. A civilizációknak eszük ágában sincs megőrizni azonosságukat. Épp ellenkezőleg, sorban elismerik közülük egyetlenegynek, a nyugati civilizációnak a felsőbbrendűségét. Tán nem saját szemünkkel látjuk, hogy az egész világ fokozatosan átveszi e civilizáció műszaki eljárásait, életmódját, az ott honos szórakozásokat, sőt még ruhaviseletet is? Ahogyan Diogenész akként demonstrálta a mozgást, hogy járt, az emberi kultúrák járása, fejlődése bizonyítja - Ázsia hatalmas tömegeitől a braziliai vagy afrikai dzsungel mélyén élő törzsekig -, hogy a történelemben példa nélküli módon elismerik az egyik emberi civilizáció felsőbbrendűségét a többi fölött. A „fejletlen” országok a nemzetközi összejöveteleken nem a túlzott nyugatosodásra panaszkodnak, hanem arra, hogy nem kapják meg a kellő eszközöket a nyugatosodáshoz.

Ezzel elérkeztünk gondolatmenetünk legnehezebb részéhez, ugyanis tökéletesen hiábavaló lenne az emberi kultúrák egyediségét védelmezni magukkal e kultúrákkal szemben. Ráadásul az etnológus rendkívül nehezen tud egy olyan jelenséget valós értékén felmérni, mint a nyugati civilizáció egyetemes elfogadása. Ennek oka elsősorban az, hogy a történelemben valószínűleg még soha nem létezett világcivilizáció, vagy ha létezett is valami hasonló, akkor is legfeljebb a történelem előtti időkben, amiről azonban gyakorlatilag nincs semmilyen ismeretünk. Másodsorban: komoly kétségek merülhetnek fel e jelenség tartósságával kapcsolatban. Való igaz, hogy az elmúlt 150 év arról tanúskodik, hogy a nyugati civilizáció egésze vagy egyes kulcsfontosságú elemei - például az iparosodás - az egész világon elterjedtek. Ahhoz sem férhet kétség, hogy a többi kultúra hagyományos örökségéből csupán a társadalmi felépítményt, azaz a kultúra legkevésbé ellenálló részét próbálja megőrizni, ezt azonban elsöpörhetik a most zajló radikális változások. A folyamat jelenleg is tart, kimenetelét azonban még nem ismerjük. Vajon végül az egész földkerekségen a nyugati civilizáció terjed el, amerikai és orosz változatban? Esetleg az iszlám világban, Indiában és Kínában e civilizáció szinkretikus formái jönnek létre? Vagy az ár már apályba fordult, és küszöbön áll a nyugati civilizáció összeomlása, melynek előidézője, hogy - akárcsak az őskori monstrok esetében a testet tartó vázszerkezet - már nem tud megbirkózni a minden tekintetben túlburjánzott hatalmas súllyal? Ezeknek a lehetőségeknek egyikét sem szabad elvetnünk, amennyiben meg akarjuk érteni a szemünk előtt zajló folyamatot, melynek alakítói, eszközei vagy áldozatai vagyunk.

Először is nem szabad megfedkezünk arról, hogy a nyugati életmód vagy egyes elemeinek átvétele közel sem zajlott olyan spontán módon, ahogy ezt a nyugatiak hinni szeretnék. Az átvétel hátterében nem annyira a szabad választás, mint inkább az alternatívák hiánya állt. A nyugati civilizáció világszerte katonákat állomásoztatott, kereskedelmi kirendeltségeket, ültetvényeket, missziókat létesített; közvetve vagy közvetlenül beavatkozott a színes bőrű népek életébe; vagy úgy, hogy saját szokásai elterjesztésével gyökeresen felforgatta hagyományos életvitelüket, vagy úgy, hogy beavatkozásával megsemmisítette a helyi életformákat, és cserébe semmit nem nyújtott. A rabságba vetett és szétzüllesztett népek ezek után, más lehetőség híján, elfogadták a felkínált félmegoldásokat, vagy ha erre nem voltak hajlandóak, akkor megpróbálták lemásolni a nyugati megoldásokat, hogy ezek segítségével szálljanak szembe a nyugati civilizációval. Ha azonban az erőegyensúly nem ilyen féloldalas, akkor a társadalmak nem hódolnak be ilyen könnyen: világnézetükre (Weltanschauung)

ezekben az esetekben sokkal inkább a Brazília keleti részén élő szegény törzs tagjai által tanúsított magatartás a jellemző. Ez a törzs teljes jogú tagjai közé fogadta Curt Nimuendaju etnográfust, és valahányszor visszatért hozzájuk a civilizált világba tett látogatásai után, a törzs tagjait elfogta a zokogás, amikor arra gondoltak, hogy milyen kinszenvedéseket kellett kiállnia távol attól az egyetlen helytől, ahol élni lehet - az ő falujuktól.

De a kérdés fenntartásaink ellenére sem válik értelmetlenné, noha új formában kell feltennünk. Amennyiben a nyugati civilizáció sokat hangoztatott felsőbbrendűségének nem a szabad és önkéntes választás az alapja, akkor vajon esetleg nem e civilizáció életképessége, energizáltsága tette-e lehetővé, hogy más kultúrákra kényszerítse magát? És ezzel elérkeztünk az alapkérdéshez. Míg a nyugati civilizáció korábbi okok miatt vázolt átvételét még meg lehetett magyarázni a közösségek szubjektív magatartásával, az erőkülönbségre önmagában már nem ad magyarázatot. Ez ugyanis objektív tény, ennél fogva csakis objektív okokkal magyarázható.

Nem tisztünk, hogy filozófiai fejtegetésekbe bocsátkozzunk a civilizációkról; amúgy is művek sorát szentelték már a nyugati civilizáció által hirdetett értékek vizsgálatának. Ezen értékek közül itt csak azokkal foglalkozom, melyeket a legkevésbé vitatnak. Úgy tűnik, két ilyen érték akad: az első - Leslie White megfogalmazását kölcsönvéve - a nyugati civilizáció azon szakadatlan erőfeszítése, hogy növelje az egy főre jutó energia mennyiségét; a második pedig erőfeszítése az emberi élet védelmére és meghosszabbítására. Ezt a második célt némi leegyszerűsítéssel akár az első következményének is tekinthetjük, hiszen a rendelkezésre álló energia abszolút mennyisége egyenes arányban növekszik az emberek egészségével és életének hosszával. A vitát elkerülendő, mindjárt tegyük hozzá, hogy e cél megvalósítását más kísérőjelenségek - például a hatalmas embervesztéssel járó, az egész világra kiterjedő háborúk, vagy az egyes emberek és a különböző osztályok energiafogyasztásában mutatkozó egyenlőtlenségek - akadályozzák.

Ha ezeket a megállapításokat elfogadjuk, nyomban nyilvánvalóvá válik, hogy noha a nyugati civilizáció valóban ezt a fejlődési formát választotta - akár azon az áron is, hogy más formákat teljes egészében elvetett -, mégsem ez az egyetlen civilizáció, amely erre az útra lépett. Ősidőktől fogva valamennyi társadalom ezt a célt követte, és a legkorábbi primitív társadalmak, melyeket szívesen hasonlítunk a ma is élő „vad” népekhez, éppen e tekintetben érték el a legnagyobb fejlődést. Az általunk civilizációnak nevezett jelenség zöme még ma is ezeken az eredményeken nyugszik. Még most is azoktól a hatalmas felfedezésektől - földművelés, állattartás, fazekasság, szövés - függünk, amelyek megjelenése arra a korra tehető, amelyet minden túlzás nélkül új kőkori forradalomnak hívhatunk. Az utolsó nyolc-tíz évezredben mi csupán finomítottuk ezeket a civilizációs „mesterfogásokat”.

Sajnos tagadhatatlan tény, hogy néhányan csupán az újabb időkben tett felfedezéseket tekintik az emberi erőfeszítés, intelligencia és képzelőerő termékének, és a „barbár” korszak felfedezéseit hajlamosak a véletlen szerencse számlájára írni, melyekben az emberiségnek nem sok érdeme volt. Ez a rendkívül súlyos és közkeletű tévedés akadályozza a kultúrák között létrejött kapcsolatok helyes értékelését is, ezért elkerülhetetlen, hogy a kérdést egyszer és mindenkorra tisztázzuk.

8.

A véletlen és a civilizáció

Az etnológiai szakmunkákban - még a legjobbakban is - találkozhatunk azzal a nézettel, hogy az emberiség valamiféle véletlen folytán, egy villámcsapás vagy bozóttűz nyomán ismerte meg a tüzet; hogy az efféle természeti katasztrófákban megégett vadállatok elfogyasztása döbbsentette rá, hogy ételét sütvé-főzve is eheti; a fazekasság pedig annak nyomán született, hogy valaki egy agyagdarabot hagyott a tűz közelében. Ezek a nézetek azt sugallják, hogy az emberiség életének hajnalán valamiféle technikai aranykorban élt, amelyben a felfedezések éppen olyan könnyen elérhetőek voltak, mint a fákon termő gyümölcsök vagy a virágok. Csak a mai korban élő embernek jutott osztályrészül a küzdelem és a robot, és a zsenialitás szikrája is csak a modern korban élő ember fejéből pattanhat ki.

E naiv szemlélet hirdetői képtelenek felfogni, hogy milyen bonyolult, sokrétű még a legegyszerűbb technikai eljárás is. Egy használható kőszerszám elkészítéséhez nem elég, ha addig ütünk egy szikladarabot, míg a kívánt méretre hasad. Erre akkor derült fény, mikor először próbálták utánózni az őskorban használatos szerszámokat. A kísérlet - amely közben figyelembe vették ugyanazokat a szerszámkészítési módszereket is, amelyeket egyes őslakos népek jelenleg alkalmaznak - bebizonyította, hogy ezek az eszközök rendkívül bonyolult eljárások során készültek, melyekhez nem egy esetben előbb valóságos „pattintószerszámokat” kellett készíteni: ellensúllyal ellátott kalapácsot, amellyel szabályozni lehetett az ütés irányát és nagyságát, rezgéscsillapítót, amely megakadályozta, hogy a rezgéstől a kődarab szilánkokra hasadjon. De szükség volt a szerszámok anyagával kapcsolatos ismeretekre is: hol lehet ezeket helyben fellelni, hogyan lehet kibányászni őket, milyen az ellenálló képességük és a szerkezetük. Szükség volt még bizonyos testi adottságokra és gyakorlás útján elsajátítható „fortélyokra” is. Ezeknek a szerszámoknak az előállításához valóságos „liturgiát” kellett kialakítani, amely, mutatis mutandis, a fémmegmunkálás főbb ágazataiban használatos eljárásokkal vethető csak össze.

Való igaz az is, hogy a természeti katasztrófák nyomán maradhettek megégett vagy elszenesedett állattetemek, azt azonban már nehezen lehet elképzelni, hogy az ősember ennek nyomán fedezte volna fel a főzést vagy a párolást (hacsak nem egy vulkánkitörés után, ilyesmire azonban csak rendkívül kevés helyen került sor). Márpedig az ételek elkészítésének ezek ugyanolyan bevett módjai az egész földkerekségen, mint a sütés. Mivel tehát a főzést és a párolást csakis valamiféle találmány nyomán ismerhette meg az ősember, ezért nem lehet kizárni azt sem, hogy a sütés eredete is hasonló okokra vezethető vissza.

A fazekasságnál keresve sem találhatnánk jobb példát tételünk szemléltetésére, hiszen a közvélekedés szerint nincs egyszerűbb dolog annál, mint edényt formálni egy maréknyi agyagból és tűzben megkeményíteni. Aki így vélekedik, próbálja csak ki egyszer. Elsőként is égetésre alkalmas agyagfajtákat kell találni, és noha már a megfelelő agyagfajta kialakulásához is számtalan természeti feltételnek kell teljesülnie, ez önmagában még mindig nem elegendő, hiszen kellő állagú semleges adalékanyag nélkül semmiféle agyagból nem lehet használható tárolóedényt égetni. Kifinomult mintázási eljárásokra is szükség van, hogy formában tartsák a természetes állapotában elfolyó, képlékeny anyagot, s eközben kell kialakítani az edény alakját is. Nem utolsósorban pedig fel kellett fedezni a megfelelő fűtőanyagot, égetőkemencét, égetési hőfokot és időtartamot, amely keménnyé és vízhatlanná teszi az agyagot, miközben az edény nem reped meg, nem porlad szét és nem is deformálódik. És akkor még mindig csak az agyagedény készítéséről esett szó.

Ezek az eljárások túlságosan bonyolultak ahhoz, hogy a véletlen szerencse számlájára írassuk őket. Mindezen túl, az egyes lépések önmagukban hasznavehetetlenek, és csakis kutatómunkával és kísérletekkel alátámasztott, tudatos és ötletdús kombinációjuk hozhat sikert. A szerencse szerepe tagadhatatlan, önmagában azonban semmiféle eredményre nem

vezetett volna. A nyugati világ 1500 éve tud az elektromosságról - és ezt a felfedezést kétségtelenül valamiféle véletlen segítette -, de felfedezése csak azután vezetett eredményekre, hogy Ampère, Faraday és a többiek hipotézisei nyomában elvégzett szándékos erőfeszítéseket tettek. A véletlen szerencse valószínűleg ugyanakkora szerepet játszott az íj, a bumeráng és a fűvócsó feltalálásában, vagy a földművelésben és az állattartásban alkalmazott eljárások kialakulásában, mint a penicillin felfedezésében, amelyhez köztudomásúan szintén némi szerencse útján jutottunk el. Épp ezért kellő körültekintéssel szét kell választanunk a nemzedékről nemzedékre öröklődő, a mindennapos megfigyelés és gyakorlás útján könnyen átörökölt technikai eljárásokat, valamint a nemzedékek során kidolgozott találmányokat és újításokat. E felfedezésekhez ugyanis mindig egyéni képzelőerőre és az egyén szakadatlan erőfeszítésére volt szükség. Az általunk „primitívnek” nevezett társadalmakban éppen annyi Pasteur és Palissy élt, mint bármelyik másokban.

Később még visszatérünk a véletlenre és a valószínűsége, de már más szemszögből, más szerepben vesszük őket szemügyre. Óvakodunk attól, hogy a felfedezések megjelenését egyenesen ezekre a tényezőkre vezessük vissza, azonban segítségünkre lehetnek egy más összefüggésben felmerült jelenség magyarázatánál. Ez pedig az a tény hogy noha minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a képzelőerő, a találékonyság és a kreatív energia egyenlő mennyiségben oszlik el az emberiség egész története során, mégis e tényezők összjátéka csak bizonyos időszakokban és bizonyos helyeken vezetett el lényegi kulturális mutációkhoz. Tisztán személyes okokkal ezt a jelenséget nem lehet megmagyarázni: egy feltaláló csak akkor képes hatni embertársaira, ha egy adott társadalomban megfelelő számú ember készült fel lélektanilag a fejlődésre: márpedig ez csak egy sor egyéb - történelmi, gazdasági és társadalmi - feltétel teljesülése esetén valósulhat meg. Ha tehát magyarázatot kívánunk adni a civilizációk fejlődésében mutatkozó különbségekre, akkor oly sok bonyolult és egymással nem összekapcsolható okot kellene figyelembe vennünk, hogy még reményünk sem lenne ezek feltérképezésére - a feladat egyfelől gyakorlati okokból lenne megvalósíthatatlan, másfelől elméleti akadályokkal is szembetalálnánk magunkat, mivel a tömeges megfigyelési módszerek használata óhatatlanul zavarokhoz vezetne. Amennyiben ki akarnánk bogozni a számtalan, kusza ok-okozati kapcsolatot, akkor a szóban forgó társadalom egészét (és a környező világot is) olyan átfogó néprajzi vizsgálatnak kellene alávetnünk, amely a társadalom életének minden pillanatára kiterjedne.

Még ha eltekintünk is e feladat reménytelen nagyságától, akkor sem árt tudni, hogy azok az etnográfusok, akik egy-egy társadalom mérhetetlenül kisebb szeletét akarták feltérképezni, gyakran azért vallottak kudarcot, mert az általuk vizsgált embercsoportok életében nemegyszer olyan felfoghatatlanul finom változások következtek be, melyeket éppen az etnográfus jelenléte okozott. Azt is tudjuk, hogy a modern társadalmi reakciók felderítésekor használatos leghatékonyabb módszer - a közvélemény-kutatás egyben módosítja is a közvéleményt, mivel egy korábban nem létező tényezőt vezet be, azaz tudatosítja az emberekben saját véleményüket.

Mindez feljogosít bennünket arra, hogy a társadalomtudományok körében is használatba vegyük a fizika egyes ágaiban (például a termodinamikában) már régóta ismeretes fogalmat, a valószínűséget. Később még visszatérünk a kérdésre, egyelőre elegendő annak leszögezése, hogy a bonyolult modern felfedezések nem annak az eredményei, hogy kortársaink körében gyakrabban bukkannak fel zsenik. Épp ellenkezőleg: láthattuk, hogy az egyes nemzedékeknek az évszázadok során csupán arra volt szükségük, hogy folyamatosan gyarapítsák a korábbi nemzedékek által rájuk hagyott örökséget. Jelenlegi gazdaságunk kilenctized részét elődeinknek köszönhetjük - sőt az arány még magasabb, ha az egyes felfedezések időpontját arányba állítjuk az emberiség hajnala óta eltelt idővel. Ezzel az idővel összemérve a földművelés viszonylag késői fejleménynek számít, és csupán az eltelt idő 2 százalékában volt jelen a földön; a kohászat ezen időnek csupán 0, 7 százalékában, a Galilei-féle fizika 0,035

százalékában, míg Darwin elmélete mindössze 0,009 százalékában volt jelen.³ Ha tehát a nyugaton lezajló tudományos-ipari forradalmat az emberiség teljes élettartamához mérjük, akkor az csupán ezredrészének a felét teszi ki. Nem árt tehát némi óvatosság, mikor azt hangoztatjuk, hogy ez a forradalom más értelmet ad az egész emberi történelemnek.

Mindazonáltal van igazság abban a kijelentésben, hogy a technikai újítások (és a találmányok megszületését lehetővé tevő tudományos gondolkodás) felől nézve, a nyugati civilizációra jobban ráillik a kumulatív jelző, mint más civilizációkra. A közös új kőkori kulturális örökségből kiindulva ez a civilizáció sikeresen alkalmazott néhány találmányt (a betűírást, az aritmetikát és a geometriát), noha nem egy felfedezés mindjárt a feledés homályába is merült; majd egy hozzávetőlegesen 2000-2500 évig (az i. e. 1. évezredtől körülbelül a 18. századig) tartó stagnálást követően hirtelen egy olyan mindenre kiterjedő és következményeiben oly messzire mutató ipari forradalmat robbantott ki, melyhez egyedül az új kőkori forradalom mérhető.

Az emberiség a történelem során kétszer, egymástól mintegy 10 000 év távolságra, képes volt arra, hogy nagy számú, azonos irányba ható újítást halmozzon fel. Ezek száma egyrészt, folyamatossága másrészt elegendően kurta időszakaszra összpontosult ahhoz, hogy magas szintű technikai szintézisek jölessenek létre. E szintézisek összehangoltsága alapvető változásokat indított el az ember és a természet kapcsolatában, melyek aztán újabb változásokat is lehetővé tettek. Ez a folyamat kétszer - és mindössze kétszer - játszódott le az emberiség történetében, és talán a katalizátorok által előidézett láncreakcióhoz lehetne a legjobban hasonlítani.

Mi lehet azonban a magyarázat?

Először is ne feledkezzünk meg arról, hogy hasonló kumulatív jelleget mutató, de az emberi tevékenységek eltérő csoportját érintő forradalmak máshol és máskor is lejátszódhattak. Fentebb kifejtettük, hogy saját mércénkkel mérve miért csupán az ipari forradalmat és az új kőkori forradalmat (amely időben ugyan távoli, ám jellegében hasonló volt) tekinthetjük forradalomnak. Valamennyi egyéb változást, amelyre egészen biztosan sor került, csak töredékesen vagy eltorzított formában érzékeltünk. A modern korban élő nyugati ember képtelen ezeknek a változásoknak értelmet tulajdonítani (de ha tulajdonít is, akkor sem képes felfogni valódi értelmüket); sőt ezek nemegyszer teljes egészében elkerülik a figyelmét.

Másodsorban: éppen a neolitikumban lejátszódó forradalom figyelmezteti korunk emberét arra, hogy ne engedjen a csábításnak, és ne tulajdonítson semmiféle elsőbbséget egyetlen fajnak, területnek vagy országnak sem. Az ipari forradalom Nyugat-Európában kezdődött, majd áterjedt az Amerikai Egyesült Államokra és Japánra, és 1917 óta a Szovjetunióban is felgyorsult. Ahhoz sem férhet kétség, hogy a közeljövőben a fejlődés más területeket is elér, és az elkövetkező ötven évben hol itt, hol ott üti fel a fejét, az egyik helyen fellángol, másutt nyomtalanul elhal. Sok ezernyi év távlatából vajon mit számít, hogy ki volt az első?

Az új kőkori forradalom nagyjából egy időben, egy-két ezer év különbséggel tört ki az Egei-tenger vidékén, Egyiptomban, a Közel-Keleten, az Indus völgyében és Kínában. A radiokarbonmódszerrel végzett régészeti kormeghatározás óta azt is kezdjük gyanítani, hogy az újkőkor Amerikában korábbi, mint eddig gondoltunk, és nem kezdődhetett sokkal később, mint az Óvilágban. Sőt még az is elképzelhető, hogy háromnégy aprócska völgy évszázadokkal megelőzte vetélytársait a versenyben. De mit tudunk ma minderről? Másfelől az is biztos, hogy az elsőbbség kérdése teljesen lényegtelen, mivel ezek a nagy felfordulással járó technikai változások (amelyeket hamarosan a társadalmi változások is követettek) olyan hatalmas és egymástól távol eső területeken játszódtak le időben egyszerre; hogy keresve sem találhatnánk jobb bizonyítékot arra, hogy ezeket nem egy adott faj vagy kultúra zsenialitása, hanem olyan általános körülmények hozták létre, amelyek működésének átlátására képtelen

³ White, Leslie A.: The science of culture. New York, 1949, 350

az emberi értelem. Ezért biztosak lehetünk abban, hogy amennyiben az ipari forradalom nem indult volna meg Észak- és Nyugat-Európában, akkor idővel megindult volna valahol másutt. És ha ez a forradalom az egész lakott világot eléri (ahogy ez várható), akkor az egyes kultúrák oly sok dologgal fogják gyarapítani, hogy a jövő történészei - akik sok ezer évvel utánunk fogják vizsgálni korunkat - teljes joggal mondják majd, hogy értelmetlen azt firtatni, mely kultúra előzte meg 100 vagy 200 évvel a másikat.

Márpedig ezt a tételt elfogadva, további megszorítást kell bevezetnünk, mely ha az igazságot nem is, de a felhalmozó és a mozdulatlan kultúrák közötti megkülönböztetést érinti. Ráműtattunk arra, hogy ez a megkülönböztetés saját érdekeink szerint változik. Most már azt is látjuk, hogy a különbség soha nem lehet éles. Ha csak a technikai újítások oldaláról vizsgáljuk a kultúrákat, akkor meglehetősen bizonyossággal állítható, hogy egyetlen korszakot és egyetlen kultúrát sem lehet teljesen mozdulatlannak tekinteni. Minden egyes népnek rendelkezésére álltak azok az eljárások, amelyek segítségével uralmuk alá tudták vonni környezetüket, és az idő előrehaladtával ezeket az eljárásokat átdolgozták, tökéletesítették vagy éppen elhagyták. Ha ez nem így lenne, akkor ezek a népek már régen kihaltak volna. Épp ezért soha nem lehet éles határvonalat húzni „felhalmozó” és „nem felhalmozó” történelem között: a történelem valamennyi változata felhalmozó, és különbségek csupán a nagyságrendben mutatkoznak. Tudjuk például, hogy a régi kínaiak és az eszkimók szinte művészi tökélyre fejlesztették mechanikai ismereteiket, és csaknem elérték a pontot, ahonnan elindulhatott volna az a „láncreakció”, amely egy másik típusú civilizációba repíti őket. Mindenki ismeri a puskaapor történetét: technikai szempontból a kínaiak a puskaapor használatának csaknem valamennyi kérdését megoldották, kivéve a biztonságos nagybani felhasználást. Az ősi mexikói kultúrákban sem volt ismeretlen a kerék: a gyermekjátékokra például tökéletes kerekeket szereltek. Csupán egyetlen lépésre lett volna szükség ahhoz, hogy a játékoktól eljussanak a szekerekre szerelhető kerékgig.

Mindezt figyelembe véve a „felhalmozó” és a „kevésbé felhalmozó” kultúrák számában mutatkozó eltérést vissza tudjuk vezetni egy, a valószínűségelméletben már jól ismert problémára. Ez pedig az a kérdés, hogy miképpen lehet meghatározni adott összetett kombináció valószínűségét egy másik hasonló, de kevésbé összetett kombinációhoz képest. A rulettben például gyakran előfordul, hogy két egymást követő számon (például a 7-esen és a 8-ason, a 12-esen és a 13-ason vagy a 30-ason és a 31-esen) áll meg a golyó; a három egymást követő számból álló sorozat már ritkább, míg a négy egymást követő számból álló sorozat szinte alig fordul elő. Egyszer-egyszer azonban, nagyon nagy számú pörgetés esetén hat, hét vagy nyolc egymást követő számból álló sorozatot is kaphatunk. Ha figyelmünket kizárólag a hosszú sorozatok kötik le (például ha ötös sorozatokra fogadunk), akkor a rövidebb sorozatokat is pontosan olyan összefüggéstelen számsornak fogjuk tekinteni, mint bármelyik más számsort. De ez esetben figyelmünket elkerüli az a tény is, hogy ezek a sorozatok csupán nagyságrendben térnek el az általunk várt sorozattól, más nézőpontból viszont az ötös sorozatokhoz hasonló szabályszerűséget mutatnak. Hasonlatunkat tovább is fejleszthetjük. Ha egy játékos egyre hosszabb és hosszabb sorozatokra teszi fel nyereményeit, egy idő után valószínűleg elbátortalanodik, mert azt látja, hogy sok ezernyi, sőt milliónyi pörgetésből sem adódik egyetlen kilences sorozat sem. Ez a játékos úgy áll fel végül a játékasztal mellől, hogy jobban tette volna, ha korábban abbahagyja a játékot. Ugyanakkor egy másik játékos, aki hasonló fogadási szisztémát követett, de más sorozatokat játszott meg (például a vörös és fekete, vagy a piros és páratlan számok bizonyos váltakozását), értelmes kombinációkat fedezhet fel azokban a számsorokban, melyekben első játékosunk csupán összevisszaságot látott. Az emberiség nem egyetlen pályán fejlődik. És ha úgy tűnik, hogy egy területen a fejlődés megállt vagy megfordult, az még nem jelenti azt, hogy más területen (amely csak másik nézőpontból tárulkozik fel) ne mennének végbe fontos változások.

Hume, a 18. század nagy skót filozófusa egy napon rejtélyes problémán kezdett tűnődni: mi az oka annak, hogy csak elenyészően kevés nő igazán csinos? Hume minden nehézség nélkül bebizonyította, hogy már a kérdés is értelmetlen. Ha minden nő olyan szép és csinos lenne, mint legszebb nőismerősünk, akkor minden nőt átlagosnak látnánk, és a csinos jelzőt ismét csak az átlagon felülien szép nők kis csoportjának tartanánk fenn. Ha érdeklődésünk középpontjában a haladásnak csak egyik fajtája áll, a „progresszív” jelzőt is kizárólag azoknak a kultúráknak tartjuk fenn, melyek a fejlődésnek abban az ágában élen járnak, míg más kultúrákkal nemigen törődünk. Haladás alatt tehát mindig egy adott irányban elért maximális haladást kell értenünk, és ezt az irányt a megfigyelő szempontjai jelölik ki.

Együttműködés a kultúrák között

Ezt a kérdéskört még egy szempontból meg kell vizsgálnunk. Játékosunk, aki a leghosszabb sorozatra tette fel vagyonát, bizonyára tönkremegy Erre azonban nem kerül sor, ha több játékos öszszefog, és a különböző asztaloknál ugyanarra a sorozatra teszik fel pénzüket, mégpedig úgy, hogy a különböző játékasztaloknál kipörgetett valamennyi számot érvényesnek tekintik. Ha például a 21-es és a 22-es szám már kijött, és nekem a 23-asra van szükségem, sokkal nagyobb lesz az esélyem, ha egy asztal helyett tíz vesz részt a játékban.

Nagyon hasonló helyzetben vannak azok a kultúrák is, amelyek a történelem folyamán élen jártak a felhalmozásban. Elszigetelt kultúrák soha nem lettek volna erre képesek, csakis olyanok, amelyek önként vagy külső nyomás hatására összefogtak, és egy sor igen különböző eszköz (migráció, kölcsönzés, kereskedelem és háború) segítségével a fenti példában leírt szövetségeket hoztak létre. Ez ismételten csak azt bizonyítja, hogy milyen képtelenség alsóbbrendű és felsőbbrendű kultúrákról beszélni. Ahogy egy kultúra saját erőforrásaira hagyatkozva soha nem lehet felsőbbrendű, éppúgy a magányos játékos is csupán rövid sorozatokban reménykedhet a játékasztalnál. Annak az esélye, hogy a történelem játékasztalánál egy hosszú sorozat is kijön, oly csekély (noha elméletileg nem lehetetlen), hogy ehhez a játéknak szinte időtlen időig kellene folynia. De ahogy már írtuk, egyetlen kultúra sincs egyedül, minden kultúra tagja egy ilyen vagy olyan szövetségnek, és ezért képes felhalmozó sorozatok létrehozására. Természetesen egy hosszú sorozat esélyeit nagyban befolyásolja a szövetség nagysága, időtartama és változatossága.

Az elmondottakból két dolog következik.

Már ennek a tanulmánynak a során is többször szembetaláltuk magunkat azzal a kérdéssel, hogy vajon az emberiség miért rekedt meg mozdulatlan szinten történelmének kilencetized része vagy még hosszabb ideje alatt. A legelső civilizációk 200-500 ezer évvel ezelőtt keletkeztek, de az emberek életkörülményei csak az utóbbi tízezer évben változtak meg számottevően. Ha elemzésünk helyes, akkor ennek a jelenségnek a hátterében nem az áll, hogy az őskőkori ember kevésbé értelmes vagy tehetséges lett volna, mint új kőkori utódja, hanem az az egyszerű tény hogy időbe tellett, amíg a megfelelő történelmi kombináció kialakult. Ez a pont azonban sokkal előbb vagy sokkal később is bekövetkezhetett volna: Az időpontnak körülbelül akkora jelentősége van, mint annak, hogy a játékosnak hány pörgetést kell várnia egy adott kombinációhoz: elképzelhető, hogy már az első pörgetésnél, de az is lehet, hogy csak az ezrediknél, a milliomodiknál nyer, vagy soha, ha úgy hozza a helyzet. De a várakozás alatt az emberiség, akárcsak példánkban a játékos, nem szűnik meg spekulálni.

Nem mindig szabad akaratából, és nem mindig méri fel, hogy pontosan mit csinál, de mégis csak a kulturális „tétekre tesz”, és „civilizációs műveletekbe”, melyeket változó siker kísér. Néha már csaknem sikerrel jár, máskor korábbi nyereményeit is veszélybe sodorja. Erről a sok megtorpanással, elágazással tarkított fejlődésről tisztább képet kaphatunk azoknak a leegyszerűsítő nézeteknek a segítségével, amelyek csupán azért elfogadhatóak, mert szinte semmilyen ismerettel nem rendelkezünk az őskori társadalmak legtöbb jelenségéről. A nagy leegyszerűsítések, melyeket a prehistorikus társadalmak legtöbb vonásával kapcsolatos tudatlanságunk magyaráz, lehetővé tesz, hogy megfigyelhessük ezt a bizonytalan és elágazó haladási módot. Hisz mi lehetne látványosabb visszakanyarodás annál, mely a levallois-i kultúra csúcsteljesítményétől vezetett a moustieri kultúra középszerű eredményeihez, az aurignaci és a solutréi kultúra ragyogásától a magdaléni kultúra durvaságához, majd a mezolitikum különféle vonásai közötti szélsőséges ellentmondásokhoz.

És ami igaz az egymást követő kultúrákra, az némi helyesbítéssel igaz az egymás mellett élő civilizációkra is. Egy kultúra annál nagyobb eséllyel tudja magába olvasztani a civilizációt alkotó újítások és felfedezések sokaságát, minél többféle és minél különbözőbb kultúrával

kell kidolgoznia - általában valamilyen kényszer hatására - a közös stratégiát. A kultúrák száma és sokfélesége kiválóan szemlélteti a két tényező jelentőségét, ha összehasonlítjuk az Óvilágot és az Újvilágot a nagy felfedezések hajnalán.

Európa a reneszánsz kezdetén a legváltozatosabb hatásokat gyűjtötte és olvasztotta egybe: a görög, a római, a germán és az angolszász hagyományok ezen a földrészen keveredtek össze az arab és a kínai hatással. A prekolumbián Amerika kulturális kapcsolatai is hasonlóképpen változatosak voltak - legalábbis mennyiségi szempontból -, hiszen a különféle amerikai civilizációk tartották egymással a kapcsolatot, és a két amerikai földrész egymaga egy egész féltekét tesz ki. De míg az Európában az egymást megtermékenyítő kultúrák több tízezer év óta eltérően fejlődtek, a később benépesült amerikai kontinensen létrejött kultúráknak nem volt ennyi ideje a különválásra: ezek a kultúrák nagyjából homogén képet mutattak. Ezért - bár szemernyi igazság sincs abban a kijelentésben, hogy Mexikó vagy Peru kulturális színvonala a nagy felfedezések korában nem üttötte meg az európai mércét (annyira nem igaz, hogy egyes területeken ezek a kultúrák az európai civilizáció előtt jártak) - elmondható, hogy e kultúrák különböző összetevői kevésbé világosan különültek el. A döbbenetes eredményekkel párhuzamosan különös hiányosságokra, sőt egyes területeken hatalmas résekre bukkanhatunk ezekben a Kolumbusz előtti civilizációkban. Bizonyítékok vannak arra is, hogy ezekben a kultúrákban egymás mellett léteztek viszonylag fejlett és teljesen elmaradott területek - noha ez a jelenség korántsem olyan ellentmondásos, mint amilyennek első pillanatban tűnik. Talán ez a kevésbé rugalmas és kevésbé sokrétű szervezeti felépítés a magyarázata annak, hogy ezek a civilizációk egy maréknyi konkvisztádor előtt behódoltak. Ez pedig végső soron arra a tényre vezethető vissza, hogy az amerikai kulturális „szövetség” résztvevői kevésbé különböztek egymástól, mint európai társaik.

Egyetlen társadalom sincs tehát, amely születésétől fogva szükségszerűen felhalmozó lenne. A kumulatív történelem nem bizonyos fajok vagy kultúrák előjoga, amely kiemeli őket a többi kultúra tömegéből, nem a kultúrák *természetéből*, hanem *viselkedéséből* fakad, és egyfajta „viselkedésmódot”, „együttműködésre való képességet” feltételez a kultúrák részéről. Ilyen értelemben a felhalmozás a szövetkezett társadalmak - a társadalmi szuperszervezetek - történelmére jellemző, míg a mozdulatlanság az alacsonyabb rendű társadalmi formák, azaz az elszigetelt társadalmak történelmének legjellemzőbb vonása.

Az emberek különféle csoportjait csupán egyetlen balvégzet fenyegeti, csupán egyetlen hibát követhetnek el, amely akadályozhatja kibontakozásukat: ha egyedül maradnak.

Látható tehát, hogy milyen otromba és szellemileg milyen sivár minden erőfeszítés, amely azt osztályozza, hogy mi mindennel gyarapították az egyes emberi fajok és kultúrák az emberiség közös civilizációját. Egymás után gyártjuk a listákat a felfedezésekről, firtatjuk az egyes találmányok származási helyét, osztogatunk első helyeket a feltalálóknak. De még a legjobb szándéktól vezérelt próbálkozások is célt tévesztenek, három szempontból is.

Elsősorban azért, mert egy találmány vagy felfedezés megszületésének az érdeme soha nem egyetlen civilizációé. Száz éven keresztül szilárdan tartotta magát az a meggyőződés, hogy a kukoricát az amerikai indiánok nemesítették ki a különböző vad fűfajták keresztezésével; ez a magyarázat még napjainkban is elfogadott, noha egyre több emberben merül fel a gyanú, hogy a kukorica Délkelet-Ázsiából került Amerikába (a mikort és a hogyan azonban homály fedi).

Másodszor: a kultúrák hozzájárulásait a világcivilizációhoz két csoportba lehet osztani. Az első csoportba az elszigetelt jelenségek és javak kerülnek, amelyek jelentősége ugyan tagadhatatlan, némileg mégis behatárolt. Tagadhatatlan például, hogy a dohány Amerikából származik; de e tény ellenére sem érzünk semmiféle hálát az amerikai indiánok iránt, mikor rágyújtunk. A dohány csodálatos élvezetet nyújt, míg más anyagok (például a gumi) rendkívül hasznosak; valóban hálával tartozunk azért, hogy megkönnyítik életünket és örömet szereznek nekünk, de civilizációnkat az sem rendítette volna meg alapjaiban, ha ezek az anyagok a mai

napig ismeretlenek maradnak. Ha mégis elengedhetetlenül szükségünk lett volna rájuk, hát magunk is felfedeztük vagy valami mással helyettesítettük volna őket.

A hozzájárulások másik végén (természetesen a közbülső fokok sem hiányoznak) azok a rendszerek helyezkednek el, melyeknek keretén belül az egyes társadalmak megpróbálták kifejezésre juttatni és kielégíteni az általános emberi vágyakat. E rendszerek eredetisége vagy egyedisége vitathatatlan, mivel azonban ezek minden esetben csupán egyetlen csoport választását tükrözik, ezért valamely civilizáció nemigen húzhat hasznát egy másik kultúra életformájából, hacsak nem adja fel saját egyediségét. Ha pedig kompromisszumot próbálnak kötni a két életforma között, az általában kétféle eredménnyel jár: vagy felbomlik és szétesik az egyik csoport életformája, vagy új kombináció születik, amely azonban már egy harmadik és mindkét csoport számára elfogadhatatlan életformát képvisel. Minket tehát nem is az a kérdés foglalkoztat, hogy valamely társadalomnak származhat-e bármiféle előnye szomszédjai életmódjából, hanem az, hogy vajon képes-e - és ha igen, milyen mértékben - megérteni, vagy egyáltalán megismerni szomszédait. Erre a kérdésre, mint láthattuk, nincs határozott válasz.

Végül említsük meg azt is, hogy ha hozzájárulásról beszélünk, akkor szólnunk kell arról is, aki mindezt kapja. Míg azonban a hozzájárulást valódi, térben és időben elhelyezkedő kultúrák adják, addig tudunk-e egyáltalán valamit a hozzájárulásokat elfogadó állítólagos „világcivilizációról”? Mikor ugyanis világcivilizációról beszélünk, nem a valamennyi civilizációtól különböző, de hasonlóan valóságos és kézzelfogható civilizációt értjük alatta. Nem kötjük meghatározott korszakhoz és egyetlen embercsoporthoz sem: elvont elképzeléssel állunk szemben, amelynek erkölcsi és logikai tartalmat tulajdonítunk - erkölcsit, mivel ezt a világcivilizációt célként tűzzük a valós társadalmak elé; logikait, mivel világcivilizáció alatt azokat a közös vonásokat értjük, amelyek a kutatások szerint minden kultúrában azonosak. De egyik esetben se feledkezzünk meg arról, hogy a világcivilizáció fogalma még rendkívül vázlatos és kiforratlan, szellemi és érzelmi tartalma pedig csekély. Ha csupán ehhez az üres és semmitmondó világcivilizációhoz mérjük az egyes kultúrák teljesítményét, és lenyesegetjük ezekről az évszázadok hosszú sorát, valamint mindazt a gondolatot és gyötrelmet, reményt és küzdelmes munkát, mellyel az emberek milliárdjai létrehozták őket, akkor éppen húsuiktól és véruktól fosztjuk meg őket, s csupán lerágott csontokat hagyunk magunk után.

Ezzel szemben mi azt szerettük volna megmutatni, hogy egy kultúra nem találmányaival és felfedezéseivel gyarapítja a világot, hanem azzal, hogy minden más kultúrától különbözik. Egy adott kultúra tagja csak akkor érezhet hálát és tiszteletet más kultúrák iránt, ha meggyőződésévé válik, hogy saját kultúrája számtalan módon különbözik másokétól - még akkor is, ha ennek a különbségnek a lényegét nem látja át, vagy még legjobb szándéka ellenére is csak tökéletlen ismereteket szerez róla.

A világcivilizáció fogalmát vizsgálva megállapítottuk, hogy esetében korlátozott elképzeléssel van dolgunk, amely csupán leegyszerűsít és összefoglal egy rendkívül bonyolult folyamatot. Ha érveink helytállóak, akkor a mindent átfogó és magába olvasztó világcivilizáció soha nem létezett és nem is létezhet, hiszen egy civilizáció elsődleges jegye az, hogy benne a lehető legkülönbözőbb kultúrák sokasága él egymás mellett. A világcivilizáció csakis a kultúrák világméretű szövetsége lehet, amelyben valamennyi kultúra megőrzi saját egyediségét.

A haladás kettős értelme

Vajon gondolatmenetünk során nem ütközünk-e ennél a pontnál különös paradoxonba? Az előző fejezetben már láttuk, hogy a kulturális *fejlődés* a kultúrák által megteremtett szövetségek függvénye. E szövetségek lényege pedig az, hogy a történelem során a kultúrák saját eredményeiket közösen használják (akár tudatosan, akár nem, akár szándékosan, akár véletlenül, akár önként, akár nyomásra). Végül azt is láttuk, hogy minél nagyobb a kultúrák közötti különbség, annál nagyobb hasznot hajt a szövetség. Márpedig ha ezt elfogadjuk, akkor két egymást kizáró feltételt állítottunk fel. Ha ugyanis a kultúrák a haladás érdekében *időről időre szövetségbe tömörülve játszanak*, akkor előbb vagy utóbb *uniformizálódnak* a játékosok rendelkezésére álló források. Ha tehát a haladás első számú előfeltétele a sokféleség, akkor a nyeresései a játék hosszával egyenes arányban csökkennek.

Két ellenszere is van azonban ennek a nem kívánatos fejleménynek.

Az első esetben minden egyes játékos szándékosan megváltoztatja tétjeit: ez azért lehetséges, mert valamennyi társadalom (esetünkben ők a példában szereplő játékosok) maga is számtalan vallási, szakmai és gazdasági csoport szövetsége, és a társadalom által feltett tét azokból az összegekből áll, melyeket ezek a csoportok adnak össze. Ennek a megoldásnak a legszembetűnőbb következményei a társadalmi egyenlőtlenségek lesznek. A gondolatmenetünk illusztrálására kiválasztott hatalmas forradalmak - az új kőkori és az ipari forradalom - nem csupán a társadalom egészére nézve hoztak hatalmas változást, ahogy ezt Spencer megfigyelte, de az egyes csoportok helyzetében is, különösen gazdasági téren.

Már régóta tudjuk, hogy az új kőkori forradalom nyomán a Keleten megjelenő hatalmas ókori városok és a kialakuló államok, kasztok és osztályok gyors társadalmi differenciálódáshoz vezettek. Ugyanez elmondható az ipari forradalomról is, hiszen ez a folyamat a proletariátus megjelenése nyomán indult el, és ezt követően jutott el a munkaerő kizsákmányolásának új és hatékonyabb formájáig. Eddig ezeket a társadalmi változásokat a technikai és társadalmi változások közötti ok-okozati összefüggésnek látták. Ha azonban magyarázatunk helyes, akkor nem fogadhatjuk el ezt az ok-okozatiságot (és az ebből következő időbeli sorrendiséget), és a két jelenség között valamiféle funkcionális megfelelést kell feltételeznünk. Mellékesen szeretném megjegyezni azt is, hogy a technikai haladás és az ember ember által történő kizsákmányolásának történelmi egybeesése némiképp talán csökkentti azt a büszkeségünket, amely a haladásban elért első helyünk miatt tölt el bennünket.

A második ellenszere csupán abban tér el az elsőtől, hogy most kívülről hozunk új partnereket a szövetségbe (beleegyezésükkel vagy akaratuk ellenére), akik merőben más téttekkel folytatják a játékot, mint az addigi felek. Ezt a megoldást is átültették már a gyakorlatba: míg az első megoldásra a kapitalizmus a legjobb példa, addig ezt az imperializmus és a gyarmatosítás történetével lehet a legjobban illusztrálni. A 19. századi gyarmati terjeszkedés új lökést adott az iparosodott Európának (miközben ebből a fellendülésből a világ többi része is hasznot húzott), amely a gyarmati népek segítségével nélkül már sokkal korábban elvesztette volna lendületét.

Világosan látszik tehát, hogy mindkét esetben a szövetség kiszélesítése kínál megoldást, s ezt vagy a belső különbségeknek, vagy az új partnerek számának a növelésével lehet elérni. Valójában a kérdés mindig az, hogy hogyan lehet növelni a játékosok számát; más szóval hogyan lehet helyreállítani az eredeti helyzet összetettségét és sokféleségét. Világosan látszik az is, hogy ezek a módszerek csak átmenetileg képesek visszafordítani a hanyatlást. Együttműködés csupán a szövetségen belül lehetséges, ahol a nagyobb és a kisebb összeggel fogadó játékosok között mindig létezik valamiféle kapcsolat. De bármennyire is egyenlőtlen feltétellel indulnak a játékosok, mégis kénytelenek - tudatosan vagy öntudatlanul - közösen

megtenni tétjeiket, ez pedig óhatatlanul a köztük lévő különbségek eltűnéséhez vezet. Jól szemlélteti ezt a folyamatot a gyarmatosított népek körében végbement társadalmi fejlődés és függetlenségük fokozatos kivívása - noha még mindkét téren sok lemaradásuk van. Elképzelhető az is, hogy az antagonisztikus politikai és társadalmi rendszerek megjelenése is egyfajta megoldást kínál a problémára: ha ugyanis mindig mást és mást tekintünk a sokféleség alapjának, akkor az emberiség biológiai és kulturális túléléséhez elengedhetetlenül szükséges egyenlőtlenség is mindig valamilyen más, kiszámíthatatlan formában fogja felütni a fejét.

De bármilyen megoldást találunk is, annak mindig választ kell adnia a következő paradoxonra: ha az emberek fejlődni akarnak, akkor együtt kell működniük, de az együttműködésük során fokozatosan eltűnnek azok a különbségek, amelyek az együttműködést szükségessé és gyümölcsözővé tették.

Az emberiségnek szent kötelessége, hogy ezt a két ellentmondásos tényt észben tartsa még akkor is, ha nincs megoldás erre a paradoxonra, és soha nem szabad szem elől téveszteni egyiket a másik miatt. Az embernek szembe kell szegülnie a vak partikularizmussal, amely egyetlen faj, kultúra vagy társadalom számára sajátítja ki az egész emberiséget megillető méltóságot, de nem szabad elfeledkeznie arról sem, hogy az emberiség történetében még egyetlen csoport sem bukkant rá egyetemesen alkalmazható szabályokra.

A nemzetközi intézményeknek hatalmas feladata és rendkívüli felelőssége van ezen a területen. Feladatuk és felelősségük ezen felül még bonyolultabb is, mint azt az első pillanatban gondolnánk, ugyanis kettős feladatkört kell ellátniuk: egyfelől fel kell számolniuk a múlt egyes elemeit, másfelől megújulásra kell ösztönözniük tagjaikat. Segítséget kell nyújtaniuk az emberiségnek, hogy a lehető legkisebb veszély és kényelmetlenség árán megszabaduljon a mára már haszontalanná vált különbségektől, az együttműködés régről megmaradt meddő formáitól, melyeknek rothadó csonkjai szüntelenül fertőzéssel fenyegetik a nemzetközi társadalom testét. Ezeket a fertőzőgócokat akár az amputáció árán is ki kell vágni, és az alkalmazkodás más formáinak kifejlődését kell bátorítani.

E feladat közben egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteniük azt a tényt, hogy ezek az új formák csak akkor tudják betölteni a rájuk háruló szerepet, ha nem a régieket másolják; ebben az esetben ugyanis fokozatosan elveszítenék életképességüket, s végül ugyanolyan használhatatlan csonkok lennének, mint a korábbiak. A nemzetközi intézményeknek nem szabad megfeledkezniük arról sem, hogy az emberiség rendelkezésére számtalan kiaknázatlan erőforrás áll, amelyek első pillantásra talán meglepetést váltanak ki az emberekből; a kényelmes semmittevés, az „ugyanígy, csak kicsit jobban” hozzáállás azonban nem eredményez haladást, hiszen az mindig a kalandok, a választások és a szakadatlan megrázkódtatások sorozata. Az emberiség az idők kezdete óta két ellentétes áramlat között őrlődik: az egyik az egységesedésre, a másik a különállás fenntartására ösztönzi. A különböző kultúrákban vagy korokban élő emberek mindig úgy gondolják, hogy csak e két áramlat egyike képviseli a fejlődést, míg a másik éppen az ellenkező irányba hat. És hogy melyik az előrehajtó és melyik a visszahúzó áramlat, az attól függ, hogy az adott kultúra éppen milyen helyet foglal el a rendszerben. Elvakultság lenne azonban, ha azt állítanánk, hogy az emberiség szüntelenül lerombolja azt, amit felépített. Ez a két áramlat egy másik dimenzióban, egy másik szinten csupán ugyanannak a folyamatnak a két oldala.

Nemzetközi szervezeteink figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy milyen égető szüksége van a kulturális sokszínűségnek a védelemre ebben a monotóniától és egyformaságtól fenyegetett világban. Bizonyára tisztában vannak azzal is, hogy a helyi hagyományok ápolása nem elég, hiszen ez csak rövid időre védi meg a múltat az enyészettől. Maga a sokszínűség az, ami védelemre szorul, nem pedig az a külső, látható alak, melyet ez a sokszínűség időről időre magára ölt, de amely soha nem éli túl a korszakot, amelyben megszületett.

Nekünk ezért mindig a megszülető élet első jeleit kell fürkészniük, a lappangó lehetőségeket kell világra segítenünk, és bátorítanunk kell mindenkit, aki kedvet érez ahhoz, hogy egy

eljövendő együttműködésben részt vegyen. Ugyanakkor meglepetés, ellenszenv vagy ellenállás nélkül el kell fogadnunk mindenféle új társadalmi kifejezési formát, bármennyire meglepőnek tűnik is az első pillanatban. A tolerancia nem szemlélődő magatartásforma, amely megértést hirdet mindennel szemben, ami létezik vagy létezett. A tolerancia dinamikus magatartás, amely annak megsejtéséből, megértéséből és segítéséből áll, ami még csak most tör utat magának a világban. Mögöttünk, körülünk és előttünk láthatjuk az emberi kultúrák változatosságát. Az egyetlen követelmény, amit felállíthatunk (az ebből mindenkire egyaránt háruló egyéni felelősséggel együtt), az, hogy mindezek a változatos formák olyan módokon jelenjenek meg, melyek mindegyike hozzájárulást jelent más formák kiteljesedéséhez.

Irodalom

- Auger, P.: *L'homme microscopique*. Paris, 1952
- Boas, Franz: *The Mind of the Primitive Man*. New York, 1931 (Magyarul megjelent: *Népek, nyelvek, kultúrák*. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1975, valamint *Az összehasonlító módszer korlátai az antropológiában és Az etnológia módszerei*, in.: Mérföldkövek a kulturális antropológiában, Budapest, 1997)
- Dilthey, Wilhelm: *Gesammelte Schriften*. Leipzig, 1914-1931 (Magyarul megjelent: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Budapest, 1974)
- Dixon, R. B.: *The Building of Cultures*. New York, London, 1918
- Gobineau, Joseph Arthur de: *Essai sur l'inégalité des races humaines*. 2. ed. Paris, 1884
- Hawkes, C. F. C.: *Prehistoric Foundations of Europe*. London, 1939
- Herskovits, M. J.: *Man and his Works*. New York, 1948
- Kroeber, Alfred Louis: *Anthropology* (új kiadás). New York, 1948. (Magyarul megjelent: *A kultúra fogalma a tudományban*. in: Mérföldkövek a kulturális antropológiában, Budapest, 1997)
- Leroi-Gourhan, A.: *L'homme et la matière*. Paris, 1943
- Linton, Ralph: *The Study of Man*. New York, 1936
- Morare, Ch.: *Essai sur la civilisation d'occident*, I. Paris, 1949
- Pirenne, Jacques: *Les grands courants de l'histoire universelle*, I. Paris, 1947
- Pittard, E.: *Les races et l'histoire*. Paris, 1922
- Spengler, Oswald: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. 1-2. 1918-1922. (Magyarul: *A nyugati világ alkonya*. Budapest, 1996)
- Toynbee, A. J.: *A Study of History*. London, 1934 (Magyarul megjelent: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, 1971)
- White, Leslie A.: *The Science of Culture*. New York, 1949 (Magyarul részletek in: Mérföldkövek a kulturális antropológiában, Budapest, 1997)

Boglár Lajos UTÓHANG LÉVI-STRAUSSHOZ

„Lehet, hogy nem mindig értem Lévi-Strauss szavait, de mindig eszembe juttat valamit...” - írta szerzőnkéről egy angol kutató.

Egy amerikai egyetem diákszállásának falán egy Lévi-Strauss idézet olvasható, kiegészítve a következő szöveggel: „Ha ezt a mondatot egyszer megértem, akkor elmondhatom, hogy antropológus vagyok!”

Néhány életrajzi adat:

Brüsszelben született 1908. november 28-án. Középiskolai tanulmányai után a párizsi egyetemen jogot, majd filozófiát tanult. Utóbbi diszciplínát két liceumban oktatta 1934-ig.

1935-ben döntő fordulat következett be életében: egy tudományos misszió tagjaként Braziliába utazott, ahol 1938-ig szociológiát tanított a Sao Paoló-i egyetemen. Ekkor vált lehetővé, hogy terepkutatást végezhesen: 1938/39-ben eljutott Brazília (vad)nyugati vidékére, Mato Grossóba, ahol többek között felkereste a nambikuara indiánokat.

Rövid időre visszatért Franciaországba, hogy azután 1940-ben az Amerikai Egyesült Államokba utazzon, ahol New Yorkban a *New School for Social Research*-ben tanított. Amerikában kezdte megalapozni antropológiai elméletét és módszertanát: a jeles tudóssal, Roman Jakobsonnal való találkozásból fakadt elmélyült érdeklődése a strukturális nyelvészet iránt. Ezzel egy időben megismerte az amerikai antropológiai irodalmat is, elsősorban Franz Boas munkásságát.

1945 és 1948 között a francia követségen működött, mint kulturális tanácsadó. Visszatért Franciaországba, és még 1948-ban doktori fokozatot szerzett „A rokonság elemi struktúrái” és „A nambikuara indiánok családi és társadalmi élete” című műveivel. 1949-ben a *Musée de l'Homme* igazgatóhelyettese lett.

Erről az időszakról emlékezik meg a szépíró Michel Tournier, az egykori tanítvány, aki akkori mesterét felidézve bepillantást enged Lévi-Strauss oktatói módszerébe és stílusába:

„1950-et írtunk. A felszabadított Franciaországban lassan visszatértek a dolgok a normális kerékvágásba. Körpanorámás lakrészének magasából Paul Rivet uralta azt, amit az »ő« *Musée de l'Homme*-jának nevezett. (...) húsz tudományágból érkezett kutatók csapatai rajzoltak itt, akiket egyetlen közös jelszó egyesített: az utazás. Céljuk az volt, hogy értelmet adjanak ennek a különös és csábító fogalomnak, az etnológiának... Mint filozófiai diplomára pályázókat, azért küldtek minket ide, hogy legalább egyszer kapcsolatba kerüljünk a konkrétal és a valóssal, mivel a metafizika még saját, a Sorbonne-on tanító professzorai szerint is üres és ködös dolognak számított. Megtanultuk tehát, hogyan különböztetünk meg egy prehistorikus koponyát egy újabb kori koponyától... Megtudtuk, hogy könnyen meg lehet különböztetni, hogy egy medencecsont egy anyáé vagy egy szűz lányé volt... Azt is, hogy az eszkimók koponyájának középső vonala különlegesen erős... Hogy a »visszatérő« bumeráng csak a sport- és művészeti célú - egyszerűen nem komoly - változata a hasznos és nehéz - vadászatra és háborúban használt - bumerángnak, amely ellenben nem hajlandó visszarepülni. Hogy a jéghegyek, bár a tengerben úsznak, édesvízből vannak. Megtudtunk ezernyi más, giraudoux-i csodát, melyek azonban sokkal inkább a költészet szárnyait adták szellemünknek, mint a tudomány öntalpát.

De minden megváltozott kedden, amikor Claude Lévi-Strauss tartotta az etnológiaóráát. Jelszavunkká tettük könyvének, »A rokonság elemi struktúrái«-nak csodálatosan szürrealista mottóját: »Egy házassággal szerzett rokon olyan, mint egy elefántláb.«

Oxfordban nevelkedett asszír hercegre emlékeztető finomsága élesen elütött kollégái szándékoltan mindent elsőprő fellépésétől. De vele mindennek előtt egy új nyelvhez kellett hozzászoknunk. Többé véletlenül sem kevertük össze a keresztági unokatestvéreket az azonos ágiakkal, a patrilineáris leszármazást a patrilocálissal, a házasságot a dualista szerveződéssel,

a nem kiegyensúlyozott rendszereket az általánosított cserefolyamatokkal. Ahogy a testeknek is van kémiai formulája, a társadalmak is egy semmi másra nem hasonlító képletet nyertek itt. De volt más is. Megtudtuk, hogy Claude Lévi-Strauss együtt élt és lakott ezekkel az általa bemutatott indiánokkal tizenöt évvel korábban. Úgy százan voltak akkoriban, és valószínűleg azóta el is tűntek teljesen. Itt hallottam először a *genocídium* kifejezést. Egy paradoxonnal álltunk tehát szemben: éppen amikor egzakt tudománnyá vált volna, az etnológia rögvést tragikus dimenziót is nyert, mert elvesztette saját tárgyát.

Freud fellelte tudatalattinkban a vérfertőzés tilalmának súlyos, durva parancsát, amely tabujaink és tiltásaink egész rendszerét meghatározza. De mi köze a freudizmusnak a távoli társadalmakhoz - melyek nem álltak kapcsolatban a zsidó-keresztény közeggel -, melyek egy másik mentális klímában éltek? Claude Lévi-Strauss rámutatott, hogy a kérdésre annyiféle válasz van, ahány társadalom, és hogy a választ minden társadalom továbbfejleszti, finomítja, modulálja, mint egy szerves kémiai képletet. A masszív és nyers freudi megjelenítés helyébe egy olyan, szöttes finomságú rendszert kell helyeznünk, amelyben a motívumok a konkrét törvények szerint keverednek. Többé nem egyszerű tiltásról van szó, mely bünt és büntetést von maga után - Oidipusz drámája -, hanem a csoport *minden tagjának házasságáról* a lehető legjobb egyensúly megteremtése céljából. A nyugati mentalitásban annyira elfogadott az, hogy a fiatalok »választják« egymást a »szenvedély« durva és anarchikus hatása alatt, hogy nehezen tudunk elképzelni egy olyan társadalmat, amely minden kapcsolatot szabályozna azért, hogy mindenkinek pontosan meghatározza a helyét a közösségben. Mégis, ez igaz számos, Claude Lévi-Strauss által tanulmányozott társadalomra. Ezek a - »primitívnek nevezett«, ahogy ő mondta - társadalmak technikailag talán nem mérhetőek a miénkhez, és annyira törekenynek is bizonyulhatnak, hogy egyetlen találkozás a nagy és félelmetes Nyugattal végzetes lehet számukra -, ám ettől még komoly eredményt értek el egy olyan területen, ahol a mi rendszerünk kudarca évről évre súlyosabbnak tűnik: ez az egyén megfelelő beillesztése a csoportba.

Az év elején Claude Lévi-Strauss mindannyiunknak kijelölt egy-egy »primitívnek nevezett« népcsoportot, amelyről a szünidő alatt mindent meg kellett tudnunk. Néha a tükörbe nézve még ma is elgondolkodom, miért a *Selkman* nevű tűzföldi törzset választotta a számomra, mely több mint egy évszázada eltűnt már, miután tagjai a civilizáció és a kereszténység jótéteményeit a legkevésbé sem voltak hajlandóak elfogadni. A következő hat hónapot képzeletben a Horn-fok és a Magellán-szoros között töltöttem, a szünetet nem ismerő viharok által korbácsolt Tűzföldön, fehérre mázolt testükön nagy fekete köpönyeget viselő emberek között. Később más képzelt expedíciókat is végrehajtottam, melyek ugyanilyen mélyek és gazdagítóak voltak, ám ezek mind a legelsőből fakadtak.

Egyik nap a rádió technikusának társaságában érkeztem hozzá. Vizsgálatot végeztem a nyelv funkcióiról.

Még emlékszem első kérdésemre:

- Tegyük fel, hogy egy eltűnt társadalomból csak egy szótárunk és egy nyelvtanunk maradt fenn. Mit tudnánk mi ebben az esetben róla?

Rögvést válaszolt egyetlen szóban: mindent. Véleménye szerint mindenre következtethetünk egy társadalom szótára és a nyelvtana alapján: vallására, politikai szerveződésére, különféle technikáira, házassági szokásaira stb. Csodálatos volt hallgatni, ahogy példákat sorolt arra, hogy Anglia és Franciaország eltérő »beszédmódjai« hogyan tükrözik a gondolkodásmód és az érzések le nem csökkenthető távolságát. És egyben le is tudta egyszerűsíteni egy apró elemre a kimondhatatlant, a meg nem fogalmazhatót, az el nem mondhatót azzal a racionalizmussal, amely olyannyira jellemző Claude Lévi-Straussra.”⁴

⁴ Michel Tournier: Claude Lévi-Strauss. In: *Le vol du vampire*. Paris, 1994, 397-400. (Fordította: Gelléri Gábor.)

Ezután az *École pratique des Hautes Études* egyik vezetője, ahol az írástalan népek összehasonlító vallástudományi tanszékét foglalta el. 1959-től a Collège de France szociál-antropológiai tanszékén tanított nyugdíjba vonulásáig, 1982-ig. 1973-ban választották a Francia Akadémia tagjává.

Nevéhez kötődik az antropológiai kutatások strukturalista módszertana, szerzője olyan jelentős visszhangot kiváltó könyveknek mint „A rokonság elemi struktúrái”, „Strukturális antropológia”, „A vad gondolkodás” és a „Mitologikák” monumentális kötetei.

Utóbbi munkáiban óriási anyagismerettel a „vad” mentalitás folyamatát vizsgálta, abból a tételtől kiindulva, hogy a gondolkodás strukturált, és tudatalatti oppozíciókra épül. (Anélkül, hogy e helyütt belemennénk izgalmas elemzéseibe, megállapítható, hogy ő maga is oppozíciókra, ellentmondásokra építkezve érvel, de a vizsgált „vad” gondolkodóval ellentétben, tudatosan teszi!)

Iskolateremtő személyiség, akinek számtalan híve van, és számos kritikusa, akik mégis egyetértenek abban, hogy munkái mindig gondolatébresztők. Bizonyos, hogy Lévi-Straussról nem lehet tárgyilagosan írni: életművét a francia tudomány legnagyobb teljesítményei közé sorolják.

Külön kell szólnom a „Szomorú trópusok” című kötetről, amelyben megrendítő terepélményeit stilisztikai és szakmai értelemben is briliánsan írta meg. Ezen a ponton elkerülhetetlen egy szubjektív kitérőt tennem, ugyanis abban a szerencsében volt részem, hogy első dél-amerikai terepmunkám azon az úton vezetett, amelyet húsz évvel korábban Claude Lévi-Strauss hagyott a Mato Grosso-i szavannán. Jómagam 1959-ben juthattam el hozzájuk, immár felvértézve Lévi-Strauss tapasztalataival és tanácsaival. Ezek az indiánok jelentették az első és alapvető etnológiai élményt mindkettőnk számára.

És éppen ez a megejtő módon megírt könyv váltotta ki több szakember, többek között Edmund Leach bírálatát. Röviden erről annyit, hogy szemére vetették: kutatóútjai nem igazi terepmunkák, hiszen csak néhány hetet töltött egy-egy indián csoportnál, azonkívül nem tanult meg egyetlen törzsi nyelvet sem, ami nélkül igazán nehéz pontos adatokhoz jutni, például a mitológia terén. Azt is kifogásolták, hogy kutatóútja kezdetén kialakított modelljén, pontosabban munkahipotézisén nem változtatott.

Arról van ugyanis szó, hogy Lévi-Strauss más antropológusokhoz hasonlóan - azt vallotta: a kutatónak a terepen lehetősége van arra, hogy egy „redukált modellt” alakítson ki, azaz egyetlen embercsoport vizsgálatából megtudja, mi az általános az emberiségben. A francia tudós minden művében állította, hogy a megfigyelő (az etnológus-antropológus) az idegen közegben szerzett első benyomások alapján megteremt egy közvetlen és egyszerű modellt, ami egy hiteles néprajzi valóság megfelelője. Pedig - s ez a bírálat lényege - a szóban forgó kezdő vagy indító modell lényegében csak hipotézisek és benyomások keveréke.

Ezzel kapcsolatban azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy Lévi-Strauss számára a legfontosabb az volt, hogy személyesen tapasztalhassa: bár az emberi társadalmak empirikusan különböznek, az egység abban mutatkozik meg, hogy az emberi gondolkodás lényegében mindenütt egyforma. S még valami: ha Lévi-Strauss betartja az íratlan szabályt, és korrigálja első benyomásait, valószínűleg nem születik ilyen szép könyv...

Tíz év elteltével publikálta az első tanulmányt a nambikuarák között végzett kutatásairól, majd egy esztendő múlva látott napvilágot „A rokonság elemi struktúrái” című könyve, amely kötelező olvasmány lett számos etnológiai-antropológiai tanszéken.

Rövid publikációs szünetet követően az UNESCO felkérésére írta meg a „Faj és történelem” című dolgozatot. Közben előkészítette két fontos művét: csaknem egy időben került kiadásra a „Totemizmus - ma” és a „Vad gondolkodás”. Ezeket követték a „Mitologikák” kötetei.

Jelen dolgozata, bár közel fél évszázada íródott, olyan kérdéseket boncolgat, mint a kultúrák sokfélesége, az egyenlőtlen fejlődés, az etnocentrikus szemlélet - alapjában véve idegen kultúrák megértésének gondjairól, olyan kérdésekről szólva, amelyek nemcsak az 50-es

években, hanem manapság is vitatott témái különféle tudományoknak, de az utca emberének is, aki - szó szerint - a bőrén érezheti, hogy a „népek olvasztótégelyében” mindig forr valami...

A következő sorokban néhány gondolatot szeretnék hozzáfűzni a dolgozat alapkérdéseihez, így a kultúrák különbözősége, a kultúrák megértésének és megismerésének gondolataihoz, valamint szólnék arról, hogy mi lehet ebben az etnológus-antropológus szerepe.

A kultúrák különbözőségéről

Nincs könnyű dolgunk, ha pontosítani akarjuk, miért különböznek a kultúrák. Az okok egész soráról szólhatnánk, így például a földrajzi elszigetelődésről, az ökológiai sajátosságokról, a szomszédos kultúrákkal való kapcsolat meglétéről vagy hiányáról, és még sok egyébéről, ami hozzájárulhat a diverzitáshoz, de ezek az okok nem elegendők egy globális magyarázathoz. Elég, ha a szélsőséges ökológiai zónák lakóira gondolunk (pl. az arktikus vagy sivatagi népekre), akik a túlélés módjainak rendkívül változatos megoldásait alkalmazták-alkalmazzák.

Bizonyosan hozzájárulhatott az elszigetelődés ahhoz, hogy egy öntörvényű fejlődés keretében új, esetleg ismeretlen kulturális válaszok születtek; nyilvánvaló, hogy néha a kultúrák közelsége is serkentette az „ellentmondás” vágyát, s egyúttal annak szükségét, hogy a különbség kapjon hangsúlyt.

Tudományos közhely ma már, hogy a kultúra asszimilációja a társadalom által történik. A kultúra társadalmi „átadása” gyermekkorban kezdődik: a személy megtanulja a viselkedési szabályokat, és elsajátítja a nyelvet az élet szövedékében. A megismerés első szakaszában a családon belül történik a kapcsolatteremtés, ezt követi egy tágabb („baráti”) kör, végül az ismerősök körének kialakítása. S ez az út vezet a megismeréshez, saját magam, közelebbi és távolabbi környezetem megismeréséhez.

Ennek a folyamatnak igen sok példájával találkoztunk terepmunkáink során, újabban a wayana törzsnél, ahol feltételezésünk szerint a külvilág felé irányuló különlegesen toleráns viselkedés gyökerei ebben a folyamatban keresendők.

Minden társadalom rendelkezik egy olyan mechanizmussal, amely kanalizálja a kapcsolatteremtési folyamatot; első éveiben a gyermek szorosan kötődik az anyjához, később tágul a kör: következnek a nővérek, majd az anya- vagy apaági nőrokonok, azután a férfi rokonok, végül az idősebb rokonok, így a nagyszülők zárják a sort.

Először is fontos, hogy mindenkítől mást kap. Dél-amerikai terepmunkáink egyik antropológiai tanulsága, hogy megfigyeltük: a legkisebb közösségekben sem egyformák az ismeretek, azaz rétegzettek, így az információk is szelektívek. Ennek következtében a csecsemő vagy kisgyermek nővérétől a női feladatokról szerez ismereteket (látva-hallva tudja meg, mi a dolga az ültetvényen, a tűzhely mellett stb.), a fiútestvértől pedig megtanulhatja, mi a férfiak feladata (erdőirtás, vadászat stb.). A folyamatos belenevelődés révén így lesz ismert az ifjú törzstag előtt, hogy milyen a munkamegosztás a közösségen belül, ugyanakkor természetesnek és sajátjaként fogadja el a körülvevő világot, és egyúttal minden egyebet idegennek, de legalábbis másnak minősít, elsősorban a különös, a sajátjától eltérő szokások miatt. Márpedig tudjuk: a kulturális különbségek példái végtelenek, akár a rokonsági rendszerekre, akár a rítusokra vagy vadászjeljárásokra gondolunk.

Ha a megismerés folyamata ennyire szabályozott (és zárt), van-e esélye annak, hogy egy idegen személy „beljebb” jusson? Az antropológiai kutatás egyik fő célja éppen az, hogy belülről figyelhesse meg az adott kultúrát.

Az antropológia-etnológia születésétől kezdve feladatának tartotta, hogy megismerje és lehetőség szerint megértse a különböző kultúrákat. A megismerés alatt nem a szubjektív kognitív fogalmat értve, és nem is objektív adatgyűjtést, hanem a holisztikus értelemben vett,

azaz a kultúra globális sokrétűségét figyelembe vevő megismerést. Ezt pedig az antropológiai terepkutatás vezéralakjai - Malinowski, Mead és Boas - által kialakított résztvevő-megfigyelő módszer tette és teszi lehetővé. Magyarán, amikor a kutató beilleszkedik az idegen közösségbe, tartósan részt vesz a hétköznapi és ünnepi életvitelben, és megfigyeli a kulturális jelenségeket.

Lévi-Strauss is megemlíti Nimuendaju nevét, akit nem véletlenül neveznek a brazil etnológia atyjának: hogy a guarani indiánok kultúráját alaposan megismerje, öt évet töltött közöttük, törzstagga avatták, megtanulta nyelvüket és neki köszönhető a guarani teremtési mítoszok egyedülálló fordítása is!

Egy kultúra belső feltárását a korai etnológia nem tudta teljes mértékben teljesíteni, ugyanis a kutatók nem voltak képesek tárgyilagosak lenni, azaz nem tudták levetni „nyugati” béklyóikat.

Szóljunk azonban az átlagemberről is: ha meg akarja érteni az „idegen” kultúra egyedeit, akiknek az életvitele, viselkedése és mentalitása elüt az övétől, mit tegyen? A nevelés, a szocializáció lehet az útja a türelmes befogadásnak, ami fellazíthatja az etnocentrikus korlátokat.

Az etnocentrikus szemléletről

Lévi-Strauss megemlíti, hogy igen sok nép önelnevezésében szerepel az ember szó, míg más népeket pejoratív jelzőkkel illetnek („az őserdők embere” szemben a „barbárral”). Nemigen fogadnám el ezt az általánosítást. Gondosan értelmezendők az egyes jelzők, mert több jelentésük lehet!

Induljunk ki abból, hogy egy társadalom létének biztosításához feltétlenül szükség van arra, hogy képes legyen osztályozni a világ dolgait. Ebből az is következik, hogy a különbözőség, (másság, idegenség) megállapítása is lehet az osztályozás egyik kategóriája. Ezzel nincs is baj, az intolerancia akkor válik uralkodóvá, amikor ezek a kategóriák nem egyszerűen az osztályozás - eligazodás - kedvéért születnek, hanem azért, hogy bizonyos etnikai, vallási vagy másképpen különböző csoportokat kirekesszenek, üldözzenek, és ehhez ideológiai alapot nyújtsanak.

Néhol az etnocentrizmus feloldását integrációs folyamatokkal próbálják elérni. A különbözőség szülte kérdések kezelésére több megoldással kísérleteztek: példáimat Amerikából meríteném, pontosabban Mexikóból, Brazíliából és az Egyesült Államokból.

Latin-Amerika egyik legismertebb indiánvédő mozgalma az *indigenismo* (az indigenák, azaz őshonosok érdekeit védő mozgalom), amely a negyvenes évek elején vált hivatalos akcióvá Mexikóban. A mozgalom - úgy tűnt - tiszteletben kívánta tartani egy soknemzetiségű országban az egyes etnikumok identitását, de talán éppen annak következtében, hogy nem egy adott etnikum sorsáért, hanem a gyakorlatilag megfoghatatlan „indiánság” érdekében cselekedett, végül a mexikói népek integrációjára törekedett.

Ott, ahol az ország lakosságának tetemes százalékát indiánok alkotják, s ahol a törzsek jelentős része kultúrája alkotó fázisában él, ott az integráció csak a helyi kultúrák lerombolásával valósítható meg, hogy helyükbe egy „általános nemzeti” kultúra kerüljön. Sokan kardoskodnak az integráció mellett, mondván: így harmonikus viszonyba kerülhet nemzeti társadalom és kisebbség. Ez azonban csak olyan asszimilációhoz vezethet, amelynek következtében az uralkodó társadalmi és kulturális rendszerek bekebeleznek a kisebbséget.

A neves mexikói kolléga, Ignacio Bernal is úgy vélte, Mexikó az indián és spanyol civilizáció integrációjának a gyermeke! A „melting pot” helyett az integrációban látta a kultúrák jövőjét. Az integráció ellenzői szerint ha kirekesztjük a kisebbséget, ennek következménye a társadalmi gyarmatosítás egyik formája, a rasszizmus lesz, ez a „vég nélküli dráma”, amelynek táptalaja egy társadalom létbizonytalansága.

Rasszizmus, kultúra és az antropológusok

A szakértők szerint a gyarmati rasszizmusnak három ideológiai alapja van:

1. szakadék a gyarmatosító és a gyarmatosított között,
2. a különbségeket a gyarmatosítók a maguk hasznára fordítják, végül
3. a feltételezett különbségeket mint abszolút tények standardjait alkalmazzák.

A francia Dumont arról ír, hogy a humán tudományok történetét általában a görögségig vezetik vissza, pontosabban Hérodotoszig, ennek következtében maga a civilizáció is görögcentrikus - hiszen a többiek „barbárok”, se nem emberek, se nem állatok, határesetet jelentenek. Majd így folytatja: a tudományos antropológia „kiszolgálója minden imperializmusnak és gyarmatosításnak, a tudomány maszkja alatt megőrökíti az etnocentrizmust, amelytől reménytelenül igyekezett szabadulni”.

Az antropológia ugyan elvetette a naiv egzotizmust, de az „etnológiai tudás” egy „hamis tárgyilagosság” jegyében ugyanazt a funkciót töltötte be. A szerző arra a megállapításra jut, hogy nemcsak az elmélet terén, hanem a terepmunka során is kimutatható az uralmi helyzet, hiszen a kérdezett (megfigyelt, adatközlő) ki van szolgáltatva a kérdezőnek (megfigyelő, adatgyűjtő), és ráadásul nem egy spontán, hanem kikényszerített, mesterségesen előidézett kapcsolatról van szó.

A „külső értékek csomagjával” érkező kutató nyugati (gondolkodási, viselkedési, megfigyelési) modellek birtokában nap mint nap hozzájárul az eltérő kultúrák pusztításához! Mi történik azonban a gyarmati sorból való felszabadulás során? Itt ugyanis két tendencia érvényesül egyidejűleg - a modernizálás és a konzerválás.

Egy független gazdaság kiépítésekor a fejlődés kap leginkább hangsúlyt. Ezzel párhuzamosan, az identitáskeresés jegyében az újonnan alakult államok, „nemzetek” visszakerik az Európába hurcolt javakat (pl. az egykori belga gyarmat, Kongó visszakövetelte művészetének remekeit a belgiumi múzeumoktól, akárcsak a függetlenné vált Pápua Új-Guinea felépítendő Nemzeti Múzeuma számára - többek között a budapesti Néprajzi Múzeumtól - vissza kívánta szerezni a múlt században gyűjtött tárgyakat).

Az etnológiai-antropológiai írások egy része tudathasadásos ellentmondásokat tartalmaz, ha a mai helyzetet, így a kultúraváltás idejét elemezve csak azt bizonyítja, hogy a nyugati civilizáció behatolása negatív eredményeket hozott amikor összehasonlítja a „múltbéli”, „eredeti” kulturális értékekkel, nem látja a változás esetleges új értékeit. Az ún. változásvizsgálatok többnyire azt mutatják ki, hogy, idézem: „Az iparosodás, a pénzgazdálkodás, a nyugati adminisztráció stb. romboló hatással bírt a prekolonális társadalom harmonikus struktúráira.”

Lévi-Strauss egy 1971-es interjúja során arra a kérdésre, hogyan látja az egyes elszigetelt, „primitív” társadalmak jövőjét, így válaszolt: „Ezek mind arra ítéltettek, hogy eltűnjenek, és ezért mély szomorúság tölt el.”

Vannak azonban jócskán optimista kutatók, akik szerint „elkerülhető a kulturális halál”, és akik hisznek abban, hogy „kulturális pluralizmus nélkül nincsen szabad és dinamikus civilizáció”. E mellett kardoskodnak azok, akik rendszeresen végeznek terepmunkát, és akik látják, hogy különböző etnikumok képesek voltak és képesek manapság is túlélési stratégiákat kialakítani. Nem a kihalók, hanem a túlélők foglalkoztatnak: milyen tényezők játszhatnak közre, milyen mechanizmusok működésére van szükség, hogy az eredeti kulturális értékek el ne vesszenek? Hogyan jön létre - a túlélés jegyében - egy adaptív értékrend a változás, az átalakulás sodrában? Saját, több évtizedes dél-amerikai tapasztalataim alapján a szóba jöhető tényezők közül hangsúlyos szerepet játszik a törzsi ideológia.

A túlélés mellett törnek lándzsát az ún. akció antropológia hívei is - róluk elsőnek amerikai kollégánktól, a néhai Sol Taxtól hallottunk: ők „nem beavatkozó” tanácsadóként különböző

közösségek mellett működtek és működnek. Sokunkban felvetődött, vajon a szaktanácsadói szerep miként értékelhető? Ellentmondásossá válhat a tanácsadó vagy a kutató tevékenysége akkor is, amikor az eredeti (hagyományos) kultúrát idealizálja: minden gyarmati országban létezett (és nyilvánvalóan ma is létezik) egy olyan ellenzék, amely esetleg a változások kezdeményezője - ennek az oppozíciónak a szemszögéből ez az idealizálás a gyarmati rendszer malmára hajtotta a vizet.

A kérdés bonyolult jellegéből ízelítőt kaphatunk, ha kissé körüljárjuk a tradíció fogalmát. Amikor a kutatók egy része a „hagyományos kultúra” aspektusait vizsgálja, akaratlanul is a különbözőséget hangsúlyozza, pontosabban rámutat az európai és nem európai jelleg közötti eltérésre. Ezt egyesek úgy értékelik, hogy az „etnikai specifikum” megnehezíti a nyugati civilizációhoz való közelítést. Mások viszont úgy vélik, az eredeti kulturális értékek hangsúlyozása nemcsak konzervatív erőket szolgálhat, hanem előremutató mozgalmakat a „törzsi vagy népi öntudatra ébredés” időszakában, amikor minden jelképnek kohéziós szerepe lehet.

Vajon egy nem gyarmati, nyugati társadalomban miként nyilvánulnak meg a rassz kategóriái?

A 19. sz. elején romantikus kép alakult ki Amerikáról mint olyan nemzetről, amelyben a különböző kulturális örökségek egybeolvashatók egy új társadalmi formába. Ezt a folyamatot az „olvasztótégely” metaforával jelezték, mintegy megállapítva a kölcsönös alkalmazkodás, egymáshoz illeszkedés tényét, ami az etnikai tudat elvesztésével járt volna együtt. Valóban így működött az asszimilációs mechanizmus?

Egy anekdota jól illusztrálja a rasszidentitás terén a különbséget biológiai mítosz és társadalmi realitás között: egy fehér asszony férjhez ment egy indiánhoz; a házasságból gyermekek születtek - az anya egy antropológusnak úgy mutatta be őket: „Itt vannak az én kis indiánjaim”, mire a gyerekek rávágták, „Mi félig fehérek vagyunk!”

Anyjuk ezt így kommentálta: „A gyermekeim nem képesek megérteni, hogyan lehetnek félvérek és indiánok egyszerre.”

Az anya egy elfogadott társadalmi definíciót követve válaszolt, a gyerekek pedig valóságos genetikai helyzetüket közölték. A kutató így foglalja össze az eset tanulságait: azért lehetnek félig fehérek és félig indiánok, és egyúttal egészen indiánok, mivel az amerikai köztudat így strukturalizálta a rassz kategóriáit.

S mit tehet a társadalomtudomány ilyen tendenciák mellett?

Általános emberi vonás, hogy mások viselkedését saját jelképrendszerünk jelenségeivel vessük össze, ezáltal kategorizálva a másikat, anélkül hogy valójában megértenénk. Egy sor tudomány, így az antropológia-etnológia is arra tanít, hogy egymáshoz kell közelíteni az eltérő társadalmi mintákat. Ha mindegyiket elfogadjuk egyenértékűnek, talán lehetővé válik, hogy magunkat is olyannak lássuk, ahogyan mások látnak bennünket.

A címben szereplő történelemről is ejtsünk néhány szót. Lévi-Strauss erősen vitatott történelemfelfogását így foglalta össze: a történelem elmúlt társadalmak képét nyújtja, ami nem egyéb, mint az aktuálisan ismert társadalmak se nem jobb, se nem rosszabb „strukturális transzformációi”; az etnológus tiszteletben tartja ugyan, de nem tulajdonít hangsúlyos értéket a történelemnek. Ha a történelem felölti a múlt eseményeinek emlékezeti alakját, része a gondolkodó jelenének, nem pedig múltjának: „A gondolkodó lény számára minden memorizált gyakorlat kortársi, akárcsak a mítoszban, minden esemény része az egyedüli és egyszerű szinkronikus teljességnek.”

Claude Lévi-Strauss legfontosabb művei

La vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara (*A nambikuara indiánok családi és társadalmi élete*), 1948
Les structures élémentaires de la parenté (*A rokonság elemei struktúrái*), 1949
Race et histoire (*Faj és történelem*), 1952
Tristes tropiques, 1955 (magyarul: *Szomorú trópusok*, Budapest, 1975)
Anthropologie structurale (*Strukturális antropológia*), 1958
Le totémisme aujourd'hui (*A totemizmus ma*), 1962
La pensée sauvage (*A vad gondolkodás*), 1962
Mythologiques I: Le cru et le cuit (*Mitologikák I: A nyers és a főtt*), 1964
Mythologiques II: Du miel aux cendres (*Mitologikák II: A méztől a hamuig*), 1967
Mythologiques III: L'origine des manières de table (*Mitologikák III: Az asztali szokások eredete*), 1968
Mythologiques IV: L'homme nu (*Mitologikák IV: A meztelen ember*), 1971
Anthropologie structurale deux (*Strukturális antropológia 2.*), 1973
La voie des masques (*A maszkok útja*), 1979
Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss (*Bevezetés Marcel Mauss művéhez*), 1978
Trous Excursion (*Három kirándulás*), 1979
Le regard éloigné (*A távolba vezető tekintet*), 1983
Paroles données (*Adott szó*), 1984
La potière jalouse (*Az irigy fazekasné*), 1985
Des Symbols et leurs doubles (*Szimbólumok és hasonmások*), 1989
Histoire de lynx (*A hiúz története*), 1991
Regarder, écouter, lire (*Nézni, hallgatni, olvasni*), 1993
Solitudes du Brésil (*Üdvözlés Brazíliából*), 1994

Magyarul még:

A mítoszok struktúrája. In: *Strukturalizmus*. Budapest, 1971
A struktúra fogalma az etnológiában. In: *A francia szociológia*. Budapest, 1971
Az utánczó és az útmutató. Nagyvilág, 1984/6. 809-816.
Történelem és dialektika. Filozófiai Figyelő, 1985. I-2. 54-71.
Az egyén mint faj. Helikon, 1992/3-4. 491-503.
Asdiwal története. In: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, 1997